

El cel, la tenda veritable (He 8,2)

Jordi CERVERA I VALLS

1. LA TENDA (ΣΚΗΝΗ) EN LA SETANTA, EN EL NOU TESTAMENT I EN HEBREUS

1.1. Σκηνή en la Setanta

L'origen etimològic del mot grec σκηνή es refereix a «lloc cobert». D'aquí que s'utilitzi per a expressar, en sentit ample, un lloc on habitar.¹ En la Setanta, σκηνή aglutina i tradueix els mots תֶּהֱלָה, «tenda»; מִשְׁכָּן, «tabernacle» i הֶכֶל, «cabana»:

תֶּהֱלָה (340x) prové de la rel תִּהַל que significa «clavar una tenda».² Fidel a aquesta arrel, el mot תֶּהֱלָה fa referència a les tendes dels nòmades fetes de pèl de cabra o d'animals.³ El mot s'utilitza, un cop el poble s'ha sedentaritzat, per a referir-se a un habitatge o a una casa, sigui del tipus que sigui,⁴ prenent, fins i tot, un sentit figurat.⁵ També expressa l'habitatge còltic per al trobament amb Déu al desert,

1. El punt de partença etimològic del mot grec σκηνή és «lloc cobert». Sobre la seva etimologia, vegeu W. MICHAELIS, «σκηνή», en G. KITTEL – G. FRIEDRICH (eds.), *Theological Dictionary of the New Testament (TDNT)*, VII, Grand Rapids, MI 1995, p. 368. Vegeu també P. CHANTRAINE, «σκιά», *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, Λ-Ω, Paris 1980, p. 1017.

2. Vegeu L. A. SCHÖKEL, «תֶּהֱלָה», *Diccionario Bíblico Hebreo-Español*, Madrid 1994, p. 36. Vegeu també l'apartat «Grammar and Etymology» de K. KOCH, «תֶּהֱלָה», en G. J. BOTTERWECK – H. RINGGREN (eds.), *Theological Dictionary of the Old Testament (TDOT)*, I, Grand Rapids, MI 1990, pp. 118-119; M. JASTROW, *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*, I, New York, NY 1950, p. 30.

3. Gn 4,20; 13,5; 18,6; 25,27, etc.

4. Jt 19,9; 1Re 8,66; 12,16; Is 16,5; Sl 91,10.

5. Jr 30,18; Hab 3,7; Lm 2,4; Sl 83,7; 120,5; Ct 1,5.

la «tenda del trobament» (אֹהֶל מוֹעֵד), formada per dues capes de tela i dues capes de pells esteses sobre una estructura de fusta.⁶

מִשְׁכָּן (139x) acostuma a fer al·lusió, com אֹהֶל מוֹעֵד, al santuari itinerant construït pel poble d'Israel en el desert anomenat, habitualment, «tabernacle».⁷ Èxode i Nombres, amb ressons sacerdotals, són els llibres que citen més vegades el mot.⁸ El substantiu מִשְׁכָּן, literalment: «l'habitacle», «lloc d'habitar», —que prové de la rel מִשָּׁן, «habitar»⁹— vol expressar la proximitat divina que esdevé significativament localitzable en un espai físic concret. Atès el seu contingut, habitualment cúltic, מִשְׁכָּן serveix, en temps del postexili i del segon temple, per a connectar intencionadament la primitiva tenda del trobament amb el santuari reconstruït.

הִכָּס, que prové de la rel כָּסָה, «bloquejar, aturar, cobrir», apareix citat en 29 versets¹⁰ per a expressar una construcció feta amb materials naturals i senzills destinada al sojorn de persones o de bestiar.¹¹ Entre altres aplicacions —com «campament» i «volta del cel»— en plural (הִכָּסִים) es refereix al lloc geogràfic de Sucot (19x),¹² i amb l'article (הַהִכָּסִים) al·ludeix a la festa de les Cabanes o dels Tabernacles.¹³

La versió grega de la Setanta utilitza σκηνή unes 435 vegades, de les quals 65 no tenen un equivalent en el text hebreu.¹⁴ De les 370 vegades restants, 245 es refereixen a אֹהֶל, 93 a מִשְׁכָּן, i 25 a הִכָּס.¹⁵ Una primera sorpresa a l'hora d'interpretar aquestes dades és que uns recintes tan diferents com una tenda (un habitacle familiar fet amb pells d'animals), un tabernacle (una estructura de fusta coberta amb pells d'animals per a ús cúltic), o una cabana (feta amb materials naturals per a sojorn), es traduïssin al grec amb un únic mot: σκηνή. ¿No tenia, la llengua grega, suficient riquesa lingüísti-

6. Vegeu Ex 26,1-30; 36,8-38; Nm 4,25. Vegeu KOCH, «אֹהֶל», en *TDOT*, I, 119-120.

7. Vegeu D. KELLERMANN, מִשְׁכָּן, en *TDOT*, IX, 59.

8. En Ex 25-40 apareix 58 vegades, i 30 vegades en Nm 1-10. Són 103 citacions ubicades en un context sacerdotal (KELLERMANN, «מִשְׁכָּן», en *TDOT*, IX, 59).

9. El verb מִשָּׁן, malgrat el seu contingut sigui semblant a מִשָּׁן, expressa més proximitat, més apropament. מִשָּׁן es refereix a habitar en un sentit més existencial, i מִשָּׁן ho fa en un sentit més físic.

10. Gn 33,17; Lv 23,34,42s; Dt 16,13.16; 31,10; 2Sa 11,11; 22,12; 1Re 20,12.16; 2Cr 8,13; Esd 3,4; Ne 8,14ss; Jb 27,18; 36,29; 38,40; Sl 18,12; 31,21; Is 1,8; 4,6; Am 9,11; Jo 4,5; Za 14,16.18s.

11. Vegeu T. KRONHOLM, «הִכָּס», en *TDOT*, X, 244-252.

12. Gn 33,17; Ex 12,37; 13,20; Nm 33,5-6; Js 13,27; Jt 8,5-6.8.14-16; 1Re 7,46; 2Re 17,30; Sl 60,8; 108,8; 2Cr 4,17.

13. Lv 23,34; Nm 29,12; Dt 16,13.16; 31,10; 1Re 8,65; Za 14,16.18; Esd 3,4; 2Cr 7,8-9; 8,13; 1Ma 10,21; 2Ma 1,9.18; 10,6.

14. Vegeu MICHAELIS, «σκηνή», en *TDNT*, VII, 369.

15. També tradueix 6 vegades a אֶרֶץ (atri). Vegeu MICHAELIS, en *TDNT*, VII, 369.

ca per a expressar, amb un mot específic, cadascun dels tres habitacles?¹⁶ Una explicació força plausible i evident d'aquesta assimilació és que el mot σκηνή esdevé un comú denominador adequat per a enllaçar els diferents moments històrics del poble d'Israel,¹⁷ a vegades seminòmada, a vegades sedentaritzat, a vegades exiliat. Esdevé, també, un comú denominador adequat per a cohesionar els avantpassats originaris (que segons Gn 4,20, van començar a habitar en tendes), els clans patriarcal (d'Abraham, Isaac i Jacob), el sojorn pel desert, l'establiment a la terra de Canaan, la monarquia, l'exili babilònic, la reconstrucció postexílica. El mot σκηνή esdevé, en definitiva, un aglutinador de la identitat històrica del poble d'Israel.

Però hi ha, encara, una intenció més rellevant que ateny, específicament, a la dimensió religiosa. Σκηνή esdevé l'anella que permet de cohesionar i enllaçar els diferents moments culturals,¹⁸ les vicissituds antigues i les actuals per a poder exercir aquest culte,¹⁹ les festes religioses (Tabernacles) i, fins i tot, d'anunciar la realitat cultural futura. Aquesta intenció cùltica dels traductors grecs de la Setanta la trobem, igualment assumida, en els escrits de Filó d'Alexandria, de Flavi Josep i en els mateixos Apòcrifs de l'Antic Testament, que continuen unificant la dimensió social i la dimensió cultural del mot.²⁰ En definitiva, els traductors de la Setanta són fidels a la línia del judaisme postexílic, reflectida especialment en la teologia sacerdotal (P) i de santedat (H), els quals, per tal de fonamentar el culte del temple reconstruït, ubiquen els orígens culturals del poble d'Israel en els episodis del Sinaí. Tanmateix, aquesta intenció aglutinadora suscita, en els lectors posteriors i llunyans dels esdeveniments, dificultats de precisar el recinte concret a què hom s'està referint.

1.2. Σκηνή en el Nou Testament

El Nou Testament, emprant σκηνή, esdevé un hereu fidel i un bon transmissor dels continguts veterotestamentaris de la versió de la Setanta.²¹ Indefectiblement, σκηνή irradia tradició jueva per tots costats:

16. Per exemple: καλύβη, «cabana»; κλεισίον, «barraca»; ἱεποφυλάκιον, «tabernacle»; ἁγιαστήριον, «santuari». Vegeu J. CODERCH, *Diccionario Español-Griego*, Madrid 1997.

17. «With the help of the σκηνή passages one might almost follow the whole story of Israel» (MICHAELIS, en *TDNT*, VII, 369).

18. Itinerància, procés de sedentarització, centralització progressiva a Jerusalem.

19. Destrucció del temple, reconstrucció postexílica, profanació d'Antíoc IV Epífanes.

20. Vegeu MICHAELIS, en *TDNT*, VII, 373-374.

21. Vegeu «σκηνή», en H. BALZ – G. SCHNEIDER, *Exegetical Dictionary of the New Testament (EDNT)*, III, Grand Rapids, MI 1994, 251.

Ac 15,16 cita Am 9,11 per a referir-se a reconstruir la «cabana de David» (σκηνήν Δαυὶδ).

He 11,9 parla dels patriarques Abraham, Isaac i Jacob que «viven en tendes» (ἐν σκηναῖς κατοικήσας).

Lc 16,9 visualitza el *més enllà* com unes «tendes d'etern sojorn» (αἰωνίους σκηνάς).

L'episodi sinòptic de la transfiguració (Mt 17,4; Mc 9,5; Lc 9,33) posa en boca de Pere el desig de construir tres tendes (τρῆς σκηνάς).²² De nou, σκηνή ens situa, volgutament, en l'ambigüitat terminològica. Malgrat que el mot pugui indicar-nos, en un primer moment, la construcció de cabanes improvisades, el seu context teofànic ens transporta, intencionadament, al Sinaí on, als seus peus, i després de la teofania, es construeix la tenda del trobament (el lloc culturalment delimitat per a trobar-se amb Déu). Allí també hi ha, seguint la tradició bíblica, el lloc de sojorn de Moisès i d'Elies, «la cova» (הַקֶּוֶא).²³ Seguint aquests ressons veterotestamentaris els evangelis sinòptics aprofiten la nova teofania per a proposar, en boca de Pere, una construcció *nova*. Pere vol convertir Jesús en un nou lloc teològic —en una nova figura teològica— per al trobament directe amb Déu.²⁴

El relat sinòptic de la transfiguració i les ressonàncies culturals del mot σκηνή ens ajuden a dir que, de les vint vegades²⁵ que σκηνή apareix en el Nou Testament, catorze estan ubicades en un context clarament cultural. Vegem-ho:²⁶

Ac 7,43 fa referència a l'antic culte cananeu de Mòloc (σκηνήν τοῦ Μόλοχ) per parlar, en el verset següent (7,44), de la «tenda del trobament» (σκηνή τοῦ μαρτυρίου) —el lloc on Déu parlava a Moisès— construïda «segons el model que ell havia vist» (κατὰ τὸν τύπον ὃν ἑώρακει).

Ap 13,6 (σκηνήν αὐτοῦ), Ap 15,5 (σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου) i Ap 21,3 (σκηνή τοῦ θεοῦ) es refereixen, pel context, al santuari celestial.

22. Lc ho diu a l'inrevés: σκηνὰς τρεῖς.

23. Vegeu 1Re 19,9 que fa al·lusió a Ex 33,21-33.

24. Les tendes de Moisès, d'Elies i de Jesús fan al·lusió als tres grans moments i espais teològics de trobament amb la divinitat: Moisès i la tenda del trobament, Elies i l'experiència profètica personal, Jesús i la seva pròpia figura. Sobre els paral·lelismes entre les tres tendes de l'episodi de la transfiguració i les tendes de la festa dels Tabernacles, vegeu MICHAELIS, en *TDNT*, VII, 379-380; R. LE DÉAUT, «Actes 7,48 et Matthieu 17,4 (par.) à la lumière du targum palestinien», *Recherches de Sciences Religieuses* 52 (1964) 85-90.

25. Mt 17,4; Mc 9,5; Lc 9,33; 16,9; Ac 7,43-44; 15,16; He 8,2,5; 9,2-3.6.8.11.21; 11,9; 13,10; Ap 13,6; 15,5; 21,3.

26. Ac 7,43-44; He 8,2,5; 9,2-3.6.8.11.21; 13,10; Ap 13,6; 15,5; 21,3.

La Carta als Hebreus fa una aproximació integral al culte parlant, en primer lloc, del santuari preexistent (He 8,5b), del temple actual (He 8,5a; 9,6; 13,10b), del tabernacle del desert (He 9,2-3.21) i del santuari del cel (He 8,2; 9,8.11;13,10a).

El Nou Testament utilitza poc el mot σκηνή i els seus paral·lels.²⁷ Fem notar que apareix, majoritàriament, en els llibres d'inqüestionable rerefons jueu com Hebreus (sobretot), l'Apocalipsi, l'evangelí de Joan i la Segona carta de Pere. També, en els Fets dels Apòstols, que no poden obviar fer-ne menció. Per al cristianisme provinent del paganisme aquesta paraula té menys significativitat, i d'aquí el seu ús més escàs. Per a ell són més comuns i entenedors els mots ἱερόν²⁸ i ναός²⁹. No passa el mateix amb el judeocristianisme que té, amb σκηνή, una imatge altament il·lustrativa de les seves arrels socials i religioses, un pòsit venerable de la seva tradició, un signe de la seva identitat com a poble, una particularitat ancestral de la seva expressió cùltica.

1.3. Σκηνή en Hebreus

1.3.1. Introducció

Hebreus aplega deu de les vint vegades que σκηνή apareix en el Nou Testament. Emprant aquest mot, l'autor d'Hebreus no fa, aquí, gala del seu particularíssim vocabulari neotestamentari, però sí que, assumint la meitat de les citacions neotestamentàries, reflecteix la intenció també particularíssima de desenvolupar, amb brillantor, una reflexió cristològica al voltant de les categories i dels personatges cùltics veterotestamentaris. L'autor d'Hebreus fa una aportació singular a la reflexió cristològica del Nou Testament imprimint-hi un segell marcadament judeohel·lenístic. En definitiva, desenvolupa una aproximació judeocristològica al culte. Per això no cita, en cap moment, els mots ἱερόν i ναός. Sols utilitza, fidel a les seves arrels, ἄγια i σκηνή.

27. σκήνωμα en Ac 7,46 i en 2Pe 1,13-14; σκήνος en 2C 5,1.4; σκηνώω, «habitar» en Jn 1,14; Ap 7,15; 12,12; 13,6; 21,3; σκηνοπηγία, «festa dels Tabernacles» en Jn 7,2; σκηνοποιοί, «fabricant de tendes» en Ac 18,3.

28. Mt 21,12.23; Mc 11,11.15; 16,8; Lc 2,27; 18,10; 19,45; Jn 7,14; 8,2; Ac 3,1-3.8; 5,21; 19,27; 21,26.28-29; 24,6; 25,8

29. Mt 23,16-17.21.35; 26,61; 27,5.40.51; Mc 14,58; 15,29.38; Lc 1,9.21-22; 23,45; Jn 2,19-21; Ac 17,24; 19,24; 1Co 3,16-17; 6,19; 2Co 6,16; Ef 2,21; 2Te 2,4; Ap 3,12; 7,15; 11,1-2.19; 14,15.17; 15,5-6.8; 16,1.17; 21,22.

Els evangelis de Mateu i Marc (Mt 26,61; Mc 14,58), junt amb Jn 2,19-21, estableixen un paral·lelisme entre el temple de Jerusalem i el nou temple que és Jesús Ressuscitat. La coincidència sinòptica de la mort de Jesús amb l'esquinçament del cortinatge del santuari (Mt 27,51; Mc 15,38; Lc 23,45) expressa aquest moment teològic de canvi d'espai còsmic. L'autor d'Hebreus segueix, però, un plantejament diferent: el Ressuscitat no és el nou temple, sinó el gran sacerdot que exerceix el seu ministeri en el cel.³⁰ D'aquí que l'escrit d'Hebreus, per a fer-se entendre, estableixi paral·lelismes sovintejats entre les dues tendes (o santuaris): la terrenal i la celestial.

1.3.2. He 8,2.5

En He 8,1 s'inicia el punt central (κεφάλαιον)³¹ de la reflexió de tot l'escrit (δὲ ἐπὶ τοῖς λεγομένοις): es tracta d'una reflexió cristològica centrada en la figura del gran sacerdot Jesús (ἀρχιερέα), que està ben situat —ben «assegut» (ἐκάθισεν)— en un lloc privilegiat, concretament «a la dreta del tron de la majestat de Déu» (ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης),³² evidentment «en el cel» (ἐν τοῖς οὐρανοῖς).³³ La composició de lloc d'He 8,1 és clara, arrodonida i solemne: el gran sacerdot que és Jesús, ha ressuscitat, és glorificat i és exaltat a la dreta de Déu. Dit en una frase, Jesús és entronitzat en el cel. Una imatge il·lustrativa definitiva que el nostre art romànic ha immortalitzat amb la figura del Pantocràtor.

Seguidament, en He 8,2 es descriu l'activitat que Jesús desplega en aquest àmbit exclusivament celestial: ell és ministre «del santuari del cel» (τῶν ἁγίων³⁴ λειτουργός), «i de la tenda veritable» (καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς). Els orígens d'aquesta tenda són divins i no humans (ἦν ἔπηξεν ὁ κύριος, οὐκ ἄνθρωπος).

En He 8,3-4 el discurs retorna a l'esfera terrenal i explica l'activitat dels sacerdots que, essent prou coneguda pels auditors de l'escrit, permet de destacar les semblances i les dissemblances amb el gran sacerdot Jesús.

30. Aquest plantejament teològic expressa un rerefons judeocristià en el qual l'omnipotència i la transcendència de Déu queden acotades amb determinació i, paral·lelament, la figura de Jesús queda també teològicament ben delimitada.

31. Sobre κεφάλαιον, vegeu P. GARUTI, «Alle origini dell'omiletica cristiana. La lettera agli Ebrei», *Analecta Studium Biblicum Franciscanum* 38 (1995) 272-274; també C. R. KOESTER, *Hebrews* (Anchor Bible 36), New York, NY 2001, pp. 374-375.

32. Vegeu l'exordi d'He 1,3 que anticipa, a tall d'anunci sintètic, el tema.

33. En He 4,14 ja es deixa ben clar que aquest gran sacerdot és Jesús, que és el Fill de Déu, i que ha travessat els cels.

34. No és fàcil la traducció de τῶν ἁγίων. Vegeu l'apartat 3.1 d'aquest treball.

He 8,3 explica que si els sacerdots terrenals presenten ofrenes al temple, també calia algú (ὅθεν ἀναγκαῖον ἔχειν τι) que, en el cel, presentés ofrenes (καὶ τοῦτον ὁ προσενέγκη). He 8,4 diu que el sacerdoci celestial de Jesús és diferent del sacerdoci terrenal. Però l'un no substitueix l'altre. Més encara, Jesús no podria, per raons de llinatge, exercir de sacerdot terrenal (οὐδ' αὖν ἦν ἱερεύς). El seu sacerdoci pertany, clarament, a l'àmbit celestial; tanmateix, els dos àmbits són vàlids, tots dos són necessaris.³⁵

En He 8,5, un cop fetes les distincions entre els dos àmbits, es fa un pas més i comencen les afirmacions i, de retruc, les valoracions. L'activitat que desenvolupen els sacerdots terrenals sols és una «còpia i una ombra» (ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ) del «culte celestial» (λατρεύουσιν τῶν ἐπουρανίων). Això s'argumenta amb un text veterotestamentari rellevant (Ex 25,40) on Déu dona a Moisès les instruccions sobre la construcció de la tenda (τὴν σκηνήν): «Mira bé i fes-ho tot (ὅρα ποιήσεις) igual al model (κατὰ τὸν τύπον) que et mostro aquí a la muntanya (τὸν δεδειγμένον σοι ἐν τῷ ὄρει).»³⁶ La conclusió és evident: el culte que el poble d'Israel ha desenvolupat i desenvolupa és només una ombra, una còpia del culte celestial, perquè el santuari terrenal és, igualment, només una còpia del santuari celestial. Una afirmació escatològica que forma part de la teologia jueva del temple i de la seva activitat sacerdotal que, després de la destrucció l'any setanta anirà, evidentment, desenvolupant-se.³⁷

1.3.3. He 9,2-3.6.8.11.21

Assenyalades amb precisió les diferències entre els dos cultes en el capítol vuitè, el capítol novè d'Hebreus estableix un paral·lel —iniciat en

35. En la introducció d'He 8,1-5 Spicq diu: «Une fois de plus, on admirera le tact apologétique de l'auteur qui, loin de rabaisser la valeur du culte israélite, élève si haut sa signification religieuse» (C. Spico, *L'Épître aux Hébreux*, II [Études Bibliques 40], Paris: 1953, p. 232).

36. El text d'He 8,5 (ὅρα γὰρ φησιν, ποιήσεις πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δελεθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει) té alguna petita variació respecte al text d'Ex LXX 25,40 (ὅρα ποιήσεις κατὰ τὸν τύπον τὸν δεδειγμένον σοι ἐν τῷ ὄρει). El text masorètic (TM) parla de «construcció» (בנין), però la Setanta, més conceptual i probablement més teològica, parla de «model» (τύπος). Semblantment, els targums ho tradueixen per «imatge» (TgO i TgN: כְּרִי) o per «dibuix» (TgPsJon: צִיּוּר). La citació del text grec d'Ex 25,40 permet d'anar més enllà de la construcció física que assenyalava el TM perquè el mot τύπος ho pot incloure tot: l'edifici i el culte que s'hi desenvolupa.

37. La destrucció del Temple de Jerusalem suscita, dins del rabinisme, l'aparició d'un santuari celestial. Rabi Aquiba i Rabi Ishmael són dos promotors d'aquesta espiritualització del Temple que s'anirà desenvolupant en l'anomenada literatura de la Hekhalot (חֵקְלִיּוֹת), un corrent místic jueu que derivarà cap a la càbala.

8,1— entre el santuari del temple de Jerusalem i el santuari del cel³⁸ on, respectivament, accedeixen el gran sacerdot i Jesús.³⁹

He 9,1-5 descriu detalladament el santuari terrenal inspirant-se, sobre tot, en el relat de l'Èxode (Ex 25-31).⁴⁰ He 9,2-3 fa una descripció del mobiliari de l'antiga tenda del trobament, anomenada també tabernacle, la qual és descrita, en aquests dos versets, com una σκηνή amb dues estances. És una peculiaritat que es parli, referint-se al santuari, de primera i de segona estança, com si fossin dos recintes separats quan, en realitat, són dos espais dins un mateix habitacle. L'al·lusió a la primera i la segona estança permetran, després, parlar de la primera i de la segona aliança (He 9,15-28).⁴¹ La primera estança (ἡ πρώτη), anomenada «Santa» (Ἁγία), acull el canelobre, la taula i els pans d'ofrena. L'altra estança és la de «darrere la segona cortina» (μετὰ δὲ τὸ δεύτερον καταπέτασμα): la tenda (σκηνή) «anomenada Santíssima» (ἡ λεγομένη Ἁγία Ἀγίων). He 9,4 descriu el contingut de la segona estança, que és el lloc de «l'arca de l'aliança» (κιβωτὸν τῆς διαθήκης) ubicant-hi també, sorprenentment, l'altar de l'encens que hauria d'estar a la primera estança.⁴² L'autor d'Hebreus no pretén, ni tampoc ho aconsegueix, de fer cap lliçó d'arqueologia cultural quan explica la distribució de la tenda del trobament erigida per Moisès. La descripció de l'antic tabernacle del desert —i no del temple reconstruït per Herodes—⁴³ és una descripció

38. «L'autore di Eb si ricollega alle speculazioni giudaiche sul tempio celeste e sul culto angelico ivi celebrato. Il tema ricorre, ad es., in *Test. Levi* 3,6; in *Giub.* 31,14; in Filone (*All.* III, 79-81; *Gig.* 51; *Fug.* 108; *Haer.* p. 205), ma esso è sviluppato soprattutto in uno scritto qumranico, *4QShirShabb*, che sembra essere sullo sfondo dell'argomentazione di Eb» (C. GIANOTTO, «Il Sacrificio nell'Espistola agli Ebrei», en *Annali di storia dell'esegesi* 18/1, 2001, *Il Sacrificio nel Giudaismo e nel Cristianesimo*, Bologna 2001, pp. 169-179, 172-173).

39. «Cette section est donc l'une des plus importantes de l'Épître au point de vue doctrinal» (SPICO, *L'Épître aux Hébreux*, II, 246).

40. Vegeu l'apartat «The Description of the Tabernacle (9,1-5)», en KOESTER, *Hebrews*, pp. 401-404; SPICO, *L'Épître aux Hébreux*, II, 248-252.

41. C. R. KOESTER, *The Dwelling of God. The Tabernacle in the Old Testament, Intertestamental Jewish Literature and the New Testament* (The Catholic Biblical Quarterly Monograph Series 22), Washington: 1989, p. 158.

42. L'autor d'Hebreus sembla massa enlairat teològicament com per fer precisions. Sobre aquest emplaçament de l'altar de l'encens junt amb l'arca de l'aliança, vegeu SPICO, *L'Épître aux Hébreux*, II, p. 249; W. L. LANE, *Hebrews 9-13* (Word Biblical Commentary 47b), Dallas (TEX) 1991, pp. 220-221; H. W. ATTRIDGE, *The Epistle to the Hebrews*, Philadelphia 1989, pp. 234-236 i també d'Attridge, l'excursus «The Anomalies of Hebrews 9,2-4 and Numbers», ídem, 236-238.

43. No entrem aquí en el debat de si el temple era encara dempeus quan s'escriu Hebreus. Nosaltres som de l'opinió que seria encara dempeus o recentment destruït: «l'entorn de l'any setanta és la data més probable i la que la majoria d'estudiosos sostenen» (J. CERVERA, *Esauí el rebutjat de la comunitat. Tradicions jueves en He 12,16-17* [Col·lectània Sant Pacià 67],

teològica i tipològica: és teològica perquè les dues estances del santuari i les dues activitats que s'hi despleguen serveixen per a parlar de les dues aliances; és tipològica perquè la tenda del trobament pot expressar, entre altres coses, l'estructura del cel, desplegat en forma de tenda.⁴⁴

He 9,6-10 utilitza l'argument del ritual del Dia de l'Expiació (He 9,7), la solemníssima diada del perdó,⁴⁵ per a ressaltar les limitacions del culte terrenal que prefigura (παραβολή) el culte celestial.⁴⁶ He 9,6 explica, en el verset següent, l'activitat sacerdotal desenvolupada en cadascuna de les dues estances descrites en He 9,1-5. He 9,6 detalla que «els sacerdots» (οἱ ἱερεῖς) entren «en la primera tenda» (τὴν πρώτην σκηνήν) de «forma habitual» (διὰ παντός) per a «complir les seves funcions» (τὰς λατρείας ἐπιτελοῦντες). He 9,7 explica que «a la segona» (εἰς δὲ τὴν δευτέραν), les coses són diferents; sols hi entra «el gran sacerdot» (ὁ ἀρχιερεύς) «una vegada a l'any únicament» (ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ μόνος). He 9,8 arrodoneix —amb una intervenció clarificadora (τοῦτο δηλοῦντος) del mateix Esperit Sant (τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου)— l'explicació prèvia de la divisió de la tenda del trobament i dels elements cùltics que conté, així com de l'activitat sacerdotal que s'hi duu a terme. He 9,8 revela que «encara no ha estat manifestat» (μήπω πεφανερῶσθαι) «el camí del santuari del cel» (τὴν τῶν ἁγίων ὁδόν)⁴⁷ mentre la «primera tenda» (τῆς πρώτης σκηνῆς) «estigui dempeus» (ἐχούσης στάσιν). He 9,9 diu que «aquesta» (ἥτις)⁴⁸ primera tenda és una «paràbola» (παραβολή) dels temps cùltics presents que «no tenen prou força» (μὴ δυνάμειναι) per a «perfeccionar la consciència» (συνείδησιν τελειῶσαι). He 9,10 diu que la «imposició» (ἐπικέιμενα) de ritus terrenals —menjars, begudes, purificacions— és vàlida només fins al

Barcelona 1999, p. 42). Sobre el tema, vegeu l'acurada aproximació de Koester (*Hebrews*, 52-53).

44. Aquesta lectura tipològica la trobem reflectida en els targums, en la teologia de la Setanta, en Filó i en Flavi Josep: «Philo and Josephus interpret the tabernacle as a symbol of the cosmos and occasionally apply a similar interpretation tot he Jerusalem temple» (C. R. KOESTER, *The Dwelling of God*, 59).

45. Aquesta diada és la jornada d'apropament màxim a la divinitat. És el dia de la purificació integral del temple, del gran sacerdot, del poble. És el dia en que hi ha menys barreres entre l'àmbit humà i el diví. És el dia que l'activitat cùltica arriba a la seva màxima expressivitat.

46. «Denn zwischen Kultort und Kultart besteht ein Korrespondenzverhältnis» (E. GRÄSER, *An die Hebräer [Heb 7,1-10,18]* [Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament XVII/2], Zürich 1993, p. 127).

47. «The genitive case *ton hagion* can best be understood as a neuter plural: “the sanctuary”. The Peshitta takes it as a masculine plural, referring to “the way of the – Christian– saints” in contrast to the way of Jewish Law (9,10). Elsewhere, however, *hagia* is neuter, referring to all or part of the sanctuary (8,2; 9,2.3.12.24.25; 10,19; 13,11). Symbolically, “the sanctuary” or “second tent” (i.e. holy of holies) is heaven and the age to come» (KOESTER, *Hebrews*, 397).

48. El manuscrit uncial D afegeix «πρώτη».

moment de la renovació (μέχρι καιροῦ διορθώσεως).⁴⁹ El terme *primer* i *segon* té, en aquests versets, un sentit temporal⁵⁰ perquè *primer* es refereix als temps presents, i el *segon* moment és el «moment de la renovació» (μέχρι καιροῦ διορθώσεως).⁵¹

En He 9,11-14 es fa un paral·lelisme entre l'itinerari cùltico-teològic del gran sacerdot entrant al Sant dels Sants i l'itinerari cùltico-teològic del Crist entrant al cel. És una comparança que serveix per a descriure la plenitud de l'activitat sacerdotal desplegada per Jesús i els excepcionals beneficis que se'n reben.⁵² He 9,11 arrodoneix l'explicació dels versets anteriors (He 9,8-10) interpretant teològicament el passat humà de Jesús glorificat (Χριστός) que, ara, exerceix la seva activitat sacerdotal en el cel:

Crist ha aparegut públicament com a sacerdot (Χριστὸς δὲ παραγενόμενος ἀρχιερεὺς) de les coses bones que vindran (τῶν γενομένων ἀγαθῶν) des de (διὰ) la tenda més gran i més perfecta (τῆς μείζονος καὶ τελειοτέρας σκηνῆς) no feta per mans humanes (οὐ χειροποιήτου),⁵³ la qual no és quelcom creat (τοῦτ' ἔστιν οὐ ταύτης τῆς κτίσεως).⁵⁴

49. «Διορθώσεως» forma part del particular vocabulari neotestamentari de l'autor d'Hebreus. Només apareix, en el Nou Testament, citat en aquest verset. El mot es refereix a l'aparició d'un nou ordre, al canvi d'un estat anterior a un de nou (vegeu *TDNT*, V, 450; *EDNT*, I, 336).

50. En He 9,1-5 el sentit és clarament espacial.

51. KOESTER, *The Dwelling of God*, 158.

52. «The author is far more interested in the redemptive effect of Christ's sacrifice than in the physical structure of the heavenly tabernacle» (KOESTER, *The Dwelling of God*, 161).

53. L'adjectiu «χειροποίητος» apareix 6 vegades en el NT (Mc 14,58; Ac 7,48; 17,24; Ef 2,11; He 9,11.24). Llevat d'Ef 2,11 expressa la diferència substancial entre el santuari celestial i el terrenal. El seu contrari, «ἀχειροποίητος», també és utilitzat en el mateix sentit (Mc 14,58 i 2Co 5,1) a excepció de Col 2,1 que, com en Ef 2,11, parla de la circumcisió. Per tant, el rerefons habitual de «χειροποίητος» i «ἀχειροποίητος» és cultural i, ocasionalment, ritual. Vegeu E. LOHSE, «χειροποίητος, ἀχειροποίητος», *TDNT*, IX, 436; W. REBELL, «χειροποίητος, ἀχειροποίητος», *EDNT*, III, 464.

54. Sobre el sentit d'He 9,11 i els paral·lelismes entre He 9,11 i He 8,2, vegeu: A. VANHOYE, «Par la tente plus grande et plus parfaite... (He 9,11)», *Biblica* 46 (1965) 1-28; J. SWETNAM, «The Greater and More Perfect Tent. A Contribution to the Discussion of Hebrews 9,11», *Biblica* 47 (1966) 91-106; L. SABOURIN, «Liturgie du sanctuaire et de la tente véritable (Héb VIII.2)», *NTS* 18 (1971-1972) 87-99. Vegeu també l'*excursus* «The Meaning of the "true tent" in Hebrews 8,2 and "the greater and more perfect tent" in Hebrews 9,11», en P. E. HUGUES, *A Commentary on the Epistle to the Hebrews*, Grand Rapids, MI 1977, pp. 283-290; GRÄSSER, *An die Hebräer* (Hebr 7,1-10,18), 143-148. Sobre la proposta de Vanhoye que el Crist és la «tenda més gran i més perfecta», i que suscità els posteriors articles citats en aquesta nota, Koester diu clarament, i nosaltres ho subscriuim, que «the interpretation of the "tent" as Jesus' body is implausible» (KOESTER, *The Dwelling of God*, 160).

L'autor d'Hebreus construeix, en aquests versets, la seva aportació més originària a la teologia del Nou Testament,⁵⁵ feta des dels seus esquemes teològics judeocristians. Conscient del significat i del valor teològic i espiritual dels sacrificis però, alhora, assumint que són una mediació —eficaç, però tanmateix mediació— l'autor d'Hebreus fa una lectura cùltica de la mort de Jesús entesa com un sacrifici personal d'expiació.⁵⁶ Aquest sacrifici esdevé un sacrifici perfecte perquè supera, d'una manera desbordant, el valor mediador del sacrifici d'animals, i també perquè aconsegueix, d'una manera definitiva, la unió directa i personal amb Déu. Esdevé un sacrifici perfecte perquè ja no calen més mediacions d'animals ni més repeticions, assolint, per tant, un potencial salvador incomparable.

He 9,15-23 fa un pas més en la seva argumentació cristològica quan en He 9,15 qualifica el Crist com a «mediador» (μεσίτης) d'una «aliança nova» (διαθήκης καινῆς). Aquests versets desenvolupen el concepte d'aliança-testament per a fonamentar la gran capacitat salvadora del sacrifici personal de Jesucrist.⁵⁷ El cerimonial de la ratificació de l'aliança del Sinaï⁵⁸ —explicat en He 9,18-21— ajuda l'autor d'Hebreus en 9,23 a ressaltar el valor redemptor de la sang de Jesucrist. He 9,21 fa referència a la tenda del trobament (τὴν σκηνὴν) purificada amb sang per Moisès juntament amb els seus «estris litúrgics» (σκεύη τῆς λειτουργίας).⁵⁹

He 9,24-28 rebla el clau i tanca el cercle de la comparació iniciada en He 9,1 explicant, de nou, l'activitat sacerdotal de Crist en el cel fins al moment del seu retorn gloriós.

55. Koester diu en nota: «Some consider 9,11-14 to be the high point of Hebrews (Grässer, *Hebräer*, 2, 142; Weiss, *Brief*, 462), yet 9,11-14 should be read as one major point rather than as the chief point» (KOESTER, *Hebrews*, 412).

56. «Jesu Sühnopfer ist im Hebr. speziell in c. 9 und 10, ein zentrales Theologumenon» (GRÄSSER, *An die Hebräer [Hebr 7,1-10,18]*, 164).

57. «Now the antithesis of old and new is made explicit. At the same time the author makes another significant move by clarifying the link between atoning sacrifice and covenant» (ATTRIDGE, *The Epistle to the Hebrews*, 253).

58. Ex 24,3-8.

59. Segons Ex 40,9-10 el tabernacle i els seus estris van ser consagrats amb oli i no van poder ser aspergits amb sang per Moisès perquè, segons el relat de l'Èxode, el tabernacle encara no havia estat construït. Sí que per la consagració sacerdotal d'Aaron (Lv 8,15) i el Dia de l'Expiació (Lv 16,15-19) l'altar i el santuari eren, respectivament, purificats amb sang. L'autor d'Hebreus sembla que comparteixi la tradició que recull Flavi Josep (*Ant* 3, 206) que el tabernacle fou consagrat amb oli i amb sang.

1.3.4. He 11,9

El capítol 11 fa un recorregut a través de la fe (Ἔστιν δὲ πίστις...) (He 11,1) dels ancians del poble.⁶⁰ D'aquesta fe, els destinataris de l'escrit han de sentir-se'n hereus.⁶¹ En He 11,9 apareix l'expressió «habitar en tendes» (ἐν σκηναῖς κατοικήσας) per a referir-se a l'estil de vida seminòmada dels patriarques Abraham, Isaac i Jacob. Aquesta és l'única referència d'Hebreus on σκηνή no té un rerefons cultural.

1.3.5. He 13,10

He 13,10 s'inicia en primera persona del plural i amb un sentit possessiu: «Nosaltres tenim» (ἔχομεν). Es vol ressaltar que es posseeix, en sentit figurat, un altar (θυσιαστήριον)⁶² on els qui exerceixen en el santuari (οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες) no hi tenen cap mena d'autoritat (οὐκ ἔχουσιν ἐξουσίαν).⁶³

1.3.6. Conclusió

Llevat d'He 11,9 que fa referència a la construcció on habitaven els patriarques, les altres nou citacions de σκηνή tenen un rerefons cùltic amb diferents impostacions:

En He 8,5 es parla del santuari preexistent (τὴν σκηνὴν... κατὰ τὸν τύπον) com a model inspirador del que Moisès havia de construir.

En He 9,2.3.21 s'explica el contingut de la tenda del trobament anomenada, senzillament, σκηνή.

En He 9,6.8 l'autor d'Hebreus fa referència al santuari del temple de Jerusalem, que és anomenat πρῶτος σκηνή.

En He 8,2 i 9,11 es fa al·lusió a un nou àmbit cultural ubicat, sense especificacions, en la tenda del cel, anomenada «tenda veritable» (σκηνῆς

60. Οἱ πρεσβύτεροι (He 11,2).

61. El capítol 11 va desgranant, a través de la història, els personatges més representatius de la fe del poble d'Israel; uns testimonis eloqüents de fidelitat i de compromís; uns referents a imitar pels auditors de l'escrit. Vegeu P. M. EISENBAUM, *The Jewish Heroes of Christian History. Hebrews 11 in Literary Context* (SBL Dissertation Series 156), Atlanta, GE 1997.

62. Per a un estat de la qüestió del mot, vegeu ELLINGWORTH, *Commentary on Hebrews*, 708-712.

63. Diu Spicq: «σκηνή, d'après l'usage constant de l'Épître représente le tabernacle mosaïque, le Temple, et par extension l'ensemble du culte lévitique» (SPICQ, *L'Épître aux Hébreux*, II, 424).

τῆς ἀληθινῆς) en He 8,2, i anomenada «tenda més gran i perfecte» (μείζονος καὶ τελειοτέρας σκηνῆς) en He 9,11.

En He 13,10 es refereix al santuari (τῇ σκηνῇ) com el principal referent cúltic del poble d'Israel.

Segons l'autor d'Hebreus, els diferents models terrenals de la tenda cúltica —o santuari— i la tenda celestial no es contradueixen ni s'anul·len, sinó que es complementen i es corresponen. El culte terrenal és una còpia del culte celestial. La tenda o santuari terrenal és una expressió —o una possibilitat d'experimentar— la plenitud de la tenda del cel. En definitiva, el culte desplegat al santuari terrenal, per molt profund i autèntic que sigui, no deixa de ser això, terrenal; però el culte desplegat en el cel és, evidentment i plenament, celestial. D'aquí la diferència abismal entre la capacitat mediadora del sacerdot terrenal i la capacitat mediadora del Crist, que desplega el seu sacerdoci en el cel.

2. VERITABLE (ἀληθινός)⁶⁴ EN LA SETANTA, EN EL NOU TESTAMENT, I EN HEBREUS

2.1. *Veritable* (ἀληθινός) en la Setanta

En el Pentateuc ἀληθινός apareix, només cinc cops, per a traduir les habituals combinacions semites d'adjectius, i, en aquest cas, atribuïdes a Déu: en Ex 34,6 i Nm 14,8 Déu és «molt misericordiós i veritable» (πολύεως καὶ ἀληθινός) i en Dt 32,4 és «Déu veritable» (θεός ἀληθινός); en Dt 25,15, en l'àmbit legislatiu del Codi Deuteronomí, ἀληθινός té un contingut moralitzant quan parla de peses autèntiques (στάθμιον ἀληθινόν) i de mesures autèntiques (μέτρον ἀληθινόν). Resumint, la Setanta utilitza ἀληθινός per a traduir, habitualment, מְרַחֵם (Ex 34,6; Nm 14,8),⁶⁵ però també, en Dt 25,15 tradueix «just» (צָדִיק), i en Dt 32,4 tradueix «fidelitat» (אֱמֻנָה).

En els Profetes Anteriors (3x) i en els Profetes Posteriors (9x) ἀληθινός té escassa rellevància. L'hebreu מְרַחֵם és al darrere de 2Sa 7,28; 1Re 10,6 i 1Re 17,24; també de Jr 2,21 i Za 8,3. En Isaïes és on apareix més cops (7x): Is 38,3 tradueix מְרַחֵם; Is 25,1 i 59,4 tradueixen אֱמֻנָה; Is 65,16 cita, dos cops, «el

64. Vegeu R. BULTMANN, «ἀλήθεια», en *TDNT*, I, 249-250; *EDNT*, I, 138-146; C. SPICQ, *Theological Lexicon of the New Testament*, I, Peabody, MA 1994, pp. 84-85.

65. La versió grega de Nm 14,8 i Ex 34,6 coincideixen a dir «molt misericordiós i veritable» (πολύεως καὶ ἀληθινός). La versió hebrea d'Ex 34,6 diu מְרַחֵם וְאֱמֻנָה, «molt misericordiós i veritable», però Nm 14,8 sols diu וְאֱמֻנָה, «molt misericordiós».

Déu veritable» (θεὸν τὸν ἀληθινόν) que tradueix l'hebreu **יְהוָה אֱלֹהֵינוּ**; Is 57,18 parla de «consolació veritable» i Is 65,2 de «camí no veritable».

En els Escrits, ἀληθινός apareix més vegades (24x), però sense una significativitat especial, malgrat l'origen grec d'alguns d'aquests llibres que, com Tb i Dngr, utilitzen ἀληθινός per a valorar la rectitud dels judicis divins (Tb 3,2.5; Dngr 3,27 (2x); 3,31). En Dn 10,1, escrit en hebreu, ἀληθινός tradueix **אֱמֶת**; en els fragments arameus, Dn 2,45; 6,13, ἀληθινός tradueix **כִּנְיָ**, «cert»; en Dn 4,37 tradueix **אֱמֶת**, «veritable». En el llibre de Job ἀληθινός tradueix diverses coses: **אֱמֶת**, «íntegre» en Jb 1,1; 1,8; 2,3; 4,7; **יָשָׁר**, «recte» en Jb 6,25; 8,6 i 17,8; **רֶגֶל**, «net» en Jb 27,17; però en Jb 4,12 i 8,21 ἀληθινός és una traducció molt lliure de l'original hebreu. Les altres citacions dels Escrits (2Cr 9,5; 2Cr 15,3; Sl 19,10; Sl 86,15; Pr 12,19) tradueixen **אֱמֶת**.

En definitiva, quan la Setanta emprà l'adjectiu ἀληθινός ho fa, habitualment, per a qualificar la divinitat i les seves accions. Això apareix, especialment, en el Pentateuc i en els Profetes, on ressonen termes hebreus teològicament significatius com **אֱמֶת**, **יָשָׁר**, **אֱמֶת**. També, però, en menor proporció, ἀληθινός qualifica les accions de les persones, ja sigui en referència a Déu, o a la mateixa condició humana, respirant aquí un context més hel·lenístic, com és el cas concret d'alguns llibres dels Escrits.

2.2. Veritable (ἀληθινός) en el Nou Testament

L'ús neotestamentari del mot ἀλήθεια té, algunes vegades, el rerefons semita del mot hebreu **אֱמֶת**, però habitualment respira un context filosòfic hel·lenista.⁶⁶ Però amb ἀληθινός és diferent: tot i que hi trobem ambdós àmbits —el semita i el grec— predomina clarament el rerefons jueu o, més pròpiament, judeohel·lenístic. Els escrits joànics (13x) i l'Apocalipsi (10x) apleguen quasi totes les citacions de ἀληθινός en el Nou Testament.⁶⁷ L'autor d'Hebreus, en menor proporció, utilitza l'adjectiu tres cops. Lluc i Pau, un cop cadascun.

En els escrits joànics, ἀληθινός és utilitzat en el mateix sentit valoratiu que ἀληθής, assenyalant les coses que són justes, veritables i correctes (Jn 4,37; 8,16; 19,35). Però majoritàriament s'utilitza per a qualificar Déu, Jesús, i també les persones:

66. En la mateixa versió de la Setanta no sempre es tradueix **אֱמֶת** per «ἀλήθεια», també s'utilitza «δικαιοσύνη», «πίστις», etc. (R. BULTMANN, «ἀλήθεια», en *TDNT*, I, 238).

67. Lc 16,11; Jn 1,9; 4,23.37; 6,32; 7,28; 8,16; 15,1; 17,3; 19,35; 1Te 1,9; He 8,2; 9,24; 10,22; 1Jn 2,8; 5,20 (3x); Ap 3,7.14; 6,10; 15,3; 16,7; 19,2.9.11; 21,5; 22,6.

En Jn 7,28 Déu «és veritable» (ἀλλ' ἔστιν ἀληθινός); en Jn 17,3 és «l'únic i veritable Déu» (τὸν μόνον ἀληθινὸν θεόν); en 1Jn 5,20 insisteix a dir que Déu és «el veritable» (τὸν ἀληθινόν, καὶ ἐσμέν ἐν τῷ ἀληθινῷ).⁶⁸

En Jn 1,9 i en 1Jn 2,8, Jesús és la «llum veritable» (τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν); en Jn 6,32 és el «pa veritable» (τὸν ἄρτον...τὸν ἀληθινόν); en Jn 15,1 és el «cep veritable» (ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή); en 1Jn 5,20 és el «Déu veritable» (ὁ ἀληθινὸς θεός).⁶⁹

Jn 4,23 diu qui són «els veritables adoradors» (οἱ ἀληθινοὶ προσκυνῆται).

En l'Apocalipsi, ἀληθινός apareix, habitualment, aparellat amb un altre adjectiu, respirant el contingut i les combinacions veterotestamentàries de אֱלֹהִים.⁷⁰

Amb πιστός: Ap 21,5 i 22,6 (πιστοὶ καὶ ἀληθινοί⁷¹); Ap 3,14 i 19,11 (πιστὸς καὶ ἀληθινός).

Amb δίκαιος: Ap 16,7 i 19,2 (ἀληθινὰ καὶ δίκαια); Ap 15,3 (δίκαια καὶ ἀληθινὰ).

Amb ἅγιος: Ap 6,10 (ἅγιος καὶ ἀληθινός); Ap 3,7 (ὁ ἅγιος, ὁ ἀληθινός).

Ap 19,9 és l'excepció, i que vol subratllar l'autenticitat dels mots divins: λόγοι ἀληθινοὶ τοῦ θεοῦ εἰσιν.

Lc 16,11 es refereix a les «riqueses injustes» (ἀδίκῳ μαμωνᾷ) i a «la veritable» (τὸ ἀληθινόν). Filó parla, semblantment, de les riqueses veritables,⁷² permetent-nos de contextualitzar la citació dins l'àmbit judeohel·lenístic.⁷³ 1Te 1,9 es refereix «al Déu viu i veritable» (θεῷ ζῶντι καὶ ἀληθινῷ), aparellant «veritable» amb altres adjectius com hem vist que s'esdevé, sovint, en l'ús veterotestamentari de אֱלֹהִים.

2.3. Veritable (ἀληθινός) en Hebreus

2.3.1. He 8,2

He 8,2 es refereix a la tenda veritable (τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς). Quan diu «veritable» especifica clarament, en el mateix verset, que és «feta per mans

68. «As an attribute of God, ἀληθινός is again controlled by אֱלֹהִים in the Judaeo-Christian sphere» (BULTMANN, «ἀλήθεια», en TDNT, I, 249).

69. Llevat de 1Jn 5,20 (que anomena veritable Jesús després de parlar de Déu com a veritable), les qualificacions de Jesús com a ἀληθινός són categories hel·lenístes (vegeu BULTMANN, «ἀλήθεια», en TDNT, I, 250).

70. Vegeu H. WILDBERGER, «אֱלֹהִים», en E. JENNI – C. WESTERMANN (eds.), *Diccionario Teológico Manual del Antiguo Testamento*, I, Madrid 1978, pp. 307-317.

71. Formant l'hendiadís: «dignes de fe i de confiança».

72. A Fug 17 (ὁ ἀληθινὸς πλούτος) i a Praem. 104 (ἀληθινοῦ πλούτου).

73. «The use of אֱלֹהִים obviously underlies Lk 16:11» (BULTMANN, «ἀλήθεια», en TDNT, I, 249).

divines» (ἦν ἔπρξεν ὁ κύριος). Per a esvair qualsevol dubte del seu origen afegeix: «no feta per mans humanes» (οὐκ ἄνθρωπος). Per tant, «veritable», en el context d'aquest verset, fa referència a quelcom íntegrament diví,⁷⁴ sense concessions, sense cap aparença o cap dimensió humana.⁷⁵

2.3.2. He 9,24

Dins el discurs comparatiu, en He 9, del santuari terrenal i del santuari celestial He 9,24 repeteix, com en He 8,2, l'indret on el «Crist» (Χριστός) exerceix el seu ministeri. Comença especificant el lloc que no és: «No ha entrat en el santuari (ἄγια) fet per mans humanes (χειροποίητα).»⁷⁶ Per tant, l'activitat sacerdotal del Crist no es desplega en el santuari del temple que, repetint el que s'ha dit en He 8,5; només n'és una «còpia del veritable» (ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν). Aquest aclariment previ, formulat negativament, és una antítesi intencionada per a emfasitzar l'àmbit celestial, on el Crist desplega, en veritat, el seu sacerdocí. Més concretament, diu el text grec: «en el mateix cel» (εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανόν). Aclarit l'indret on exerceix el seu ministeri ens explica, seguidament, en què consisteix aquest ministeri: «presentar-se davant el rostre de Déu» (ἐμφανισθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ θεοῦ) «per a nosaltres» (ὑπὲρ ἡμῶν). En definitiva, en He 9,24 «veritable» especifica que de santuari autèntic només n'hi ha un, i és el mateix cel.

74. «Die als ἀληθινὰ bestimmten Dinge rücken nämlich für den Hebr in eine Reihe mit den ἐπουράνια (8,5; 9,23) und μέλλοντα (9,11 v. l.; 10,1; 11,20; 13,14)» (GRÄSSER, *An die Hebräer* [Hebr 7,1-10,18], 83).

75. «Cette tente est qualifiée de véritable (cf. IX, 24; X, 22) au sens johannique de ce terme: authentique, g  nue, parfaite, de nature ou d'origine divine (Jo I, 9; VI, 32; XV, 1; I Jo II, 8), s'opposant    secondaire, matérielle, imparfaite, transitoire» (SPICO, *L'  p  tre aux Hébreux*, II, 234). Vegeu també GR  SSER, *An die Hebr  er* (Hebr 7,1-10,18), 83.

76. Vegeu *supra* els comentaris en He 9,11. En la Setanta χειροποίητος al·ludeix als déus que són fets per mans d'homes i contraposats a Déu (Lv 26,1.30; Jdt 8,18; Sv 14,8; Is 2,18; 10,11; 16,12; 19,1; 21,9; 31,7; 46,6; Dn 5,4.23; 6,28; 14,5). En el NT fa referència a l'antítesi diferenciadora entre el que és obra de mans humanes i el que és obra pròpia de D  u (χειροποίητος-   χειροποίητος). Afirmar Bissoli: «In una religione strettamente monoteistica come l'ebraica la connotazione della parola greca (χειροποίητος) diventa sicuramente negativa» (G. BISSOLI, «Il Tempio nella letteratura giudaica e neotestamentaria. Studio sulla corrispondenza fra tempio celeste e tempio terrestre», *Analecta Studium Biblicum Franciscanum* 37 [1994] 111). Le D  aut afirma que les perifrasis aramees del targum que es corresponen al grec χειροποίητος no tenen el sentit pejoratiu que trobem en la Setanta, en el Nou Testament i en la literatura apocalíptica (vegeu LE D  AUT, «Actes 7,48 et Matthieu 17,4 [par.]    la lumière du Targum Palestinien», 85-90).

L'autor d'Hebreus afegeix, en He 9,24, un matís cristològic particular quan utilitza l'antítesi χειροποίητος - ἀχειροποίητος per a referir-se al santuari terrenal. Això es veu clar si comparem He 9,24 amb Mc 14,58,⁷⁷ on es diu: «Jo destruiré aquest temple fet per mans humanes (ἐγὼ καταλύσω τὸν ναὸν τοῦτον τὸν χειροποίητον) i en tres dies en construiré un altre no fet per mans humanes (καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν ἄλλον ἀχειροποίητον οἰκοδομήσω).» La cristologia de Marc especifica, amb l'al·legoria dels tres dies (τριῶν ἡμερῶν), que Jesús Ressuscitat és el nou temple. L'esquinçament teològic del cortinatge separador del *Sancta Sanctorum*, a l'interior del santuari, en el moment de la seva mort (Mc 15,38 i par.), té la mateixa intenció teològica.⁷⁸ L'autor d'Hebreus fa una proposta cristològica diferent, més elevada,⁷⁹ de ressons judeocristians on, sense desmerèixer el temple terrenal ni substituir-lo per la figura del Crist, parla del cel com a lloc cultural veritable, on el Crist desplega la seva activitat sacerdotal.

2.3.3. He 10,22

Aquest verset utilitza ἀληθινός per a qualificar, aquí, la disposició interior del cor (ἀληθινῆς καρδίας). Quan diu «cor veritable» està fent una valoració moral,⁸⁰ subratllant que l'actitud interior del creient és tenir un cor íntegre i sense fissures.⁸¹ Quan He 10,22 diu «cor veritable i fe certa» (ἀληθινῆς καρδίας ἐν πληροφορίᾳ πίστεως), probablement està fent l'antítesi d'He 3,12 quan diu «cor dolent i sense fe» (καρδία ποινηρὰ ἀπιστίας).⁸²

77. Vegeu també G. BIGUZZI, «Mc 14,58: un tempio ἀχειροποίητος», *RB* 26 (1978) 225-240.

78. Per a l'autor d'Hebreus, el cortinatge és sols una al·legoria de la humanitat de Crist (He 10,20), un pas necessari per a accedir al món celestial.

79. «La carta als Hebreus, amb la seva innegable pretensió literària, apunta a una concepció notablement enlairada i mítica de la figura del mitjancer». (Vegeu O. TUNÍ, «Jesús de Natzaret en les cristologies de l'evangeli segons Joan i en la carta als cristians Hebreus», *RCatT* XXXII/1 [2007] 43-65, esp. 45-46).

80. En He 8,2 i He 9,24 es fan, en canvi, valoracions teològiques.

81. Attridge diu, sense donar explicacions, que la connexió de cor i cel no és accidental (ATTRIDGE, *The Epistle to the Hebrews*, 217 n. 18).

82. A favor, també, d'aquesta proposta d'antítesi d'He 3,12 i He 10,22, constatem que He 10,22 diu «acostar-se» (προσερχώμεθα) i He 3,12 diu que el cor dolent i sense fe «allunya del Déu vivent» (ἐν τῷ ἀποστήναι ἀπὸ θεοῦ ζώντος).

3. LA TENDA VERITABLE (HE 8,2)

3.1. τῶν ἁγίων λειτουργός (*ministre del santuari del cel*)

El subjecte de τῶν ἁγίων λειτουργός l'hem d'anar a cercar en el verset anterior, en He 8,1. Allí es parla de Crist, «gran sacerdot» (ἀρχιερέα) que és anomenat, en He 8,2, «ministre» (λειτουργός).⁸³ Els orígens laics de λειτουργός ens remetent a l'època de la πόλις grega, però en el Pentateuc es refereix al preuadíssim servei dels ministres del temple de Jerusalem. En Hebreus aquest destacat ministeri cultural és assumit per Jesús, però desenvolupat en el lloc que a ell correspon: en el cel. Dussaut afirma que el títol de λειτουργός és, juntament amb el de sacerdot, el centre ideal i textual de la teologia d'Hebreus.⁸⁴ L'àmbit on s'ubica l'acció d'aquest verset i els espais mencionats són íntegrament celestials. Crist, com a sacerdot celestial, exerceix de «ministre del santuari del cel» (τῶν ἁγίων λειτουργός) «i de la tenda veritable» (καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἁληθινῆς).

Els comentaristes de la carta als Hebreus reconeixen les dificultats de traduir τῶν ἁγίων⁸⁵ i exposen, juntament amb la seva opció, les altres possibles traduccions d'aquest genitiu que pot ser llegit com un neutre plural («de les coses santes»; «del santuari») o com un masculí plural («dels sants»)⁸⁶. La majoria d'estudiosos contemporanis opten per «santuari» (celestial, evidentment) i es donen bons arguments. Ens afegim a aquesta traducció, després d'una intensa anàlisi compartida amb altres biblistes catalans coneguts del grec, però ens adonem, intentant ser màximament honestos, que queden fils que no acaben de lligar del tot.

La nostra anàlisi detallada de τῶν ἁγίων arrenca de la dificultat inicial de seguir el fil narratiu de les traduccions quan parlen del santuari. Els paral·lelismes entre el santuari celestial i el santuari terrenal —desgranats en He 9— junt als diversos mots utilitzats per a parlar del santuari terrenal, provoquen que, en algunes frases, costi de saber a què hom s'està referint

83. En He 1,7 els àngels són anomenats «ministres» (λειτουργοὺς) de Déu. Sobre el mot, vegeu C. SPICO, *L'Épître aux Hébreux*, II, 234; L. T. JOHNSON, *Hebrews. A Commentary*, Louisville, KE 2006, p. 198.

84. Vegeu L. DUSSAUT, «Carta a los Hebreos», en E. COTHENET – L. DUSSAUT – P. LE FORT – P. PRIGENT, *Escritos de Juan y Carta a los Hebreos* (Introducción a la lectura de la Biblia 10), Madrid 1985, p. 309.

85. Bissoli fa notar que el substantiu «λειτουργός» és enmig de dos genitius, i es pregunta, sense donar resposta: «Che cosa indicano?» (BISSOLI, *Il Tempio nella letteratura giudaica e neotestamentaria*, 130).

86. Sobre les opcions d'autors contemporanis i antics, vegeu ATTRIDGE, *The Epistle to the Hebrews*, 217-218; KOESTER, *Hebrews*, 375; ELLINGWORTH, *The Epistle to the Hebrews*, 400.

exactament. En un primer moment, i sense cap a priori, constatarem que encaixaven, igual de bé, diverses traduccions: «del santuari», «dels sants», «de les coses santes». El segon pas fou eixamplar el marc d'estudi als paral·lels de τῶν ἁγίων en la mateixa carta (He 9,8;10,19),⁸⁷ al mot ἅγιος en Hebreus, a cercar paral·lels en els altres escrits neotestamentaris,⁸⁸ en els apòcrifs de l'AT,⁸⁹ en Filó,⁹⁰ en Flavi Josep⁹¹ i en els Pares Apostòlics.⁹² La pluralitat de matisos en tot aquest vast material literari mantenia la indefinició. Consultats els professors Antoni Bosch, Jordi Sànchez Bosch, Samuel Sais i Ignasi Ricart ens donaven, novament, diverses versions de τῶν ἁγίων en He 8,2: «de la comunitat», «de les coses santes», «del santuari», «del Sant dels sants».

La varietat de traduccions d'aquests bons coneixedors del grec neotestamentari reconduí la nostra recerca vers el substrat hebreu del mot,⁹³ on el genitiu plural τῶν ἁγίων bé podria ser la traducció d'algun terme hebreu o arameu provinent, potser, de la pluriforme arrel שָׁךְ.⁹⁴ L'opció més plausible esdevenia el plural שְׁכָרִים, atès que, τῶν ἁγίων, és un plural. S'obria una nova via que permetia de dir que τῶν ἁγίων parlava «dels sants del cel»

87. He 9,8 parla de τὴν τῶν ἁγίων ὁδὸν, «el camí del santuari», que també es podria llegir «el camí dels sants»; en He 10,19 de τὴν εἴσοδον τῶν ἁγίων, «la entrada del santuari», que també es podria llegir «l'entrada dels sants». És difícil la traducció de ἅγιος en aquests dos versets. Els paral·lelismes entre ἅγια i σκηνή ens confonen.

88. En el Nou Testament τῶν ἁγίων fa referència, habitualment, al poble sant, a la comunitat, però també s'utilitza per a parlar d'aquells personatges que pertanyen a l'àmbit celestial: els difunts, els profetes, els àngels (Mt 27,52; Mc 8,38; Lc 1,70; 9,26; Ac 3,21; 1Te 3,13; 2Pe 3,2).

89. A.-M. DENIS, *Concordance grecque des pseudépigraphes de l'Ancien Testament*, Louvain la Neuve 1987.

90. En Filó trobem els mateixos mots que en He 8,2: λειτουργὸς τῶν ἁγίων (*Leg.* 3,135) que es refereixen, pel context, a les «coses santes», que és el sentit més habitual que dóna Filo a τῶν ἁγίων (*Leg.* 1,55; 2,56; 3,135; *Pot* 1,62.65; *Poster.* 1,173; *Fug.* 1,93.213; *Somm.* 1,81; *Spec.* 1,124).

91. Flavi Josep utilitza τῶν ἁγίων per a referir-se al santuari i als espais del temple (*Bell.* 2,400; 4,162.171.182.191; 5,7.406.412).

92. Els Pares apostòlics parlen de «l'assemblea dels sants» (ἐκκλησίας ἁγίων) (Ber 6,16), dels «rostres dels sants» (τὰ πρόσωπα τῶν ἁγίων) (Did 4,2), dels inscrits en el «llibre de la Vida dels sants» (τὰς βίβλους τῆς ζωῆς μετὰ τῶν ἁγίων) (HermVis I,3,2), «d'alegrar-se amb els sants» (χαρῆς μετὰ τῶν ἁγίων) (HermVis III,3,3), de «reposar amb els sants de Déu» (κατοίχησιν μετὰ τῶν ἁγίων τοῦ θεοῦ) (HermVis III,8,8).

93. «The LXX translators who rightly employed the relatively little used Greek ἅγιος as a rendering of the Hebrew שָׁךְ» (O. PROCKSCH, «ἅγιος», en *TDNT*, I, 97).

94. P. ex. el substantiu verbal hebreu שָׁךְ que defineix la benedicció sobre la gerra del vi a l'inici del Shabat; l'adjectiu arameu שָׁךְ que designa la pregària matutina i vespertina de la santificació del Nom; l'abstracte arameu שְׁכָרִים que expressa la recitació dels passatges bíblics Is 6,3; Ez 3,2; Ex 15,18 en cloure la pregària del matí. Cap d'aquests mots no és equiparable a τῶν ἁγίων per la senzilla raó que estan en singular i τῶν ἁγίων és un plural.

(dels כִּסְיֵהָ, de «l'assemblea dels primogènits inscrits en el cel» (He 12,23). En Qumran,⁹⁵ en la literatura midràixica i targúmica també apareix, notablement, aquesta denominació. Però en arrodonir aquesta proposta constatarem, tristament, que la traducció «dels sants del cel» no encaixava suficientment en els paral·lels, tan propers, d'He 9,11 i He 10,19. Finalment, tornant al grec, estudiàvem, amb més atenció, el diversos sentits d'ἅγιος en la Carta als Hebreus per arribar, modestament i plausiblement, a la conclusió majoritària: que τῶν ἁγίων fa referència, en He 8,2; 9,11 i 10,19, al santuari del cel (vegeu apartat 4.2).⁹⁶

3.2. Καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς (*i de la tenda veritable*)

Hem especificat anteriorment (vegeu 1.3.6) que en He 8,2 i en He 9,11 σκηνή fa al·lusió a la tenda del cel, descrita aquí, d'una manera austera però precisa, amb l'adjectiu «veritable» (ἀληθινῆς).⁹⁷ Per a l'autor d'Hebreus seria igualment vàlid, en referir-se a la tenda del cel, qualificar-la de «real», de «genuïna», o «autèntica», perquè ἀληθινῆς comprèn, a més de «veritable», aquestes altres connotacions.⁹⁸

Quan He 8,2 qualifica de «veritable» la tenda celestial, ho fa en el sentit semita del mot כִּסְיָא. No pretén entrar en el dualisme, d'arrels gregues, fals-veritable.⁹⁹ Tampoc no vol desqualificar res; tan sols vol exaltar la significativitat i l'originalitat de les realitats celestials i transcendents. L'autor d'Hebreus, fidel seguidor de l'ús de σκηνή en la Setanta, juga amb una ambivalència intencionada quan parla de tenda; per això, en He 8,2, el lector resta en un silenci prudent sense atrevir-se a preguntar en què consisteix aquesta tenda: és un lloc definit on habitar?, és un espai cultual concret en el cel?, és l'edificació que serví de model a Moisès?, es tracta,

95. Vegeu J. H. CHARLESWORTH (ed.), *Graphic Concordance to the Dead Sea Scrolls*, Tübingen/Louisville 1991, p. 474.

96. El lector comprovarà que, a l'estil de tants altres comentaris de tall exegètic, l'autor de l'article s'entreté, aparentment en excés, explicant detalls que no aporten res de nou a la investigació del genitiu τῶν ἁγίων. En el nostre cas és cert; tanmateix, en allò que el lector llegirà en molts pocs minuts, l'autor hi ha dedicat llargues hores, de les quals vol deixar una subtil constància. Johnson fa quelcom semblant (JOHNSON, *Hebrews. A Commentary*, 199).

97. L'adjectiu ἀληθινός el trobem en He 9,24, que també es refereix a santuari del cel, i en He 10,22 que parla del cor (ἀληθινῆς καρδίας).

98. Vegeu A. CODY, *Heavenly Sanctuary and Liturgy in the Epistle to the Hebrews*, Saint Meinrad, IN 1960, p. 152.

99. «The opposite of "true" can be "false", but in Hebrews the earthly sanctuary is not a false sanctuary, since God himself commanded that it be built» (KOESTER, *Hebrews*, 376).

metafòricament, del cel *in genere*? Les opinions són diverses, però intentarem de donar-hi alguna resposta pròpia (vegeu apartat 3.4).

3.3. ἦν ἔπηξεν ὁ κύριος, οὐκ ἄνθρωπος (*feta pel Senyor, no pels homes*)

El pronom ἦν, «el qual» enllaça aquesta frase amb l'anterior quan, referint-se al santuari veritable, afegeix que ha estat bastit per Déu (ἔπηξεν ὁ κύριος). Per si això no esdevé suficientment clar puntualitza que, els humans, no hi tenen ni art ni part (οὐκ ἄνθρωπος). Aquí és l'únic lloc, en tot el Nou Testament, on apareix el verb πηγνυμι («bastir», «erigir»).¹⁰⁰ Sí que surt, però, en la Setanta per a referir-se, molt sovint i coincidentment, al muntatge de tendes incloent-hi la tenda del trobament. El subjecte de ἔπηξεν és Déu mateix (ὁ κύριος) que és, aquí, l'arquitecte i el constructor de la tenda veritable del cel. Una tenda que, insistim-hi novament, és exclusivament divina, sense cap mena d'intervenció humana (οὐκ ἄνθρωπος).¹⁰¹

3.4. La Setanta i el targum com a rerefons d'He 8,2

L'edició crítica del Nou Testament de Nestlé – Aland (27^a) assenyala, com a paral·lel d'He 8,2, Nm LXX 24,6 (καὶ ὥστε σκηναὶ ἄς ἔπηξεν κύριος). Els comentaristes que en fan cabal és en un to menor: Riggenbach ho fa en una nota;¹⁰² Attridge ho diu com a quelcom probable i en nota;¹⁰³ Lane

100. Πηγνυμι forma part dels 154 mots que trobem, exclusivament, en Hebreus (vegeu ELLINGWORTH, *The Epistle to the Hebrews*, 12-13).

101. «La finale accuse la distinction de ces deux lieux de culte et corrige en même temps une interprétation trop matérielle du temple céleste. Celui-ci, étant érigé par Dieu même, ne peut être qu'immatériel, en contraste avec la tente "dressée" par Moïse» (SPICO, *L'Épître aux Hébreux*, II, 235).

102. Riggenbach relaciona He 8,2 amb Ex LXX 33,7, on el mateix Moisès muntava la tenda (τὴν σκηνὴν αὐτοῦ ἔπηξεν) fora del campament (E. RIGGENBACH, «Der Brief an die Hebräer», en R. RÜBEL, *Pastoralbriefe, Hebräerbrief und Offenbarung Johannis*, München 1898, p. 121). Malgrat la proximitat lingüística, el sentit d'He 8,2 i Ex LXX 33,7 és antitètic: Hebreus parla de tenda veritable muntada per Déu, i Èxode de tenda terrena muntada per Moisès (F. SCHRÖGER, *Der Verfasser des Hebräerbriefes als Schriftausleger* [Biblische Untersuchungen 4], Regensburg 1968, p. 203).

103. «The clause probably alludes to Num 24,6» (ATTRIDGE, *The Epistle to the Hebrews*, 218 n. 19).

diu que He 8,2 n'és una adaptació;¹⁰⁴ Buchanan que n'és la base;¹⁰⁵ Spicq, Swetnam i Schröger diuen que és una al·lusió.¹⁰⁶ Ellingworth diu que és una clara al·lusió.¹⁰⁷ Buchanan també s'adona que la versió grega de Nm 24,6-7 té algunes variants respecte al text masorètic de les quals comenta, únicament, les de Nm 24,7. Buchanan argumenta, amb l'ajut de 2Ba 4,1-7, que el temple de Jerusalem fou bastit per mans humanes.¹⁰⁸ Gheorghita fa un pas més i compara el text grec amb el text masorètic i té en compte les versions aramees del targum, la versió siríaca i la versió llatina.¹⁰⁹

Coincidint amb Gheorghita, comparem la versió grega i la versió hebrea de Nm 24,6. La Setanta canvia totalment la frase «com àloes plantats pel Senyor» (כְּאַלְוִיִּם נִטְעַן יְהוָה) per «com tendes que han estat plantades pel Senyor» (αὐτὰ ὡσεὶ σκηναὶ ἃς ἔπηξεν κύριος). Per què aquesta substitució d'«àloes» per «tendes»? L'hebreu respon, definitivament, a la pregunta: אֵלֶּיךָ אֵלֶּיךָ sense la puntuació masorètica podia ser llegit de dues maneres: «àloes» (אַלְוִיִּם) o «tendes» (אֵלֶּיךָ). La Setanta llegeix «tendes» en Nm 24,6 i també ho fa el Targum, concretament el TgN Nm 24,6. Díez Macho afirma que els targums palestinesis llegeixen Nm 24,6 com a «tendes» i no «àloes», i que aquests targums parlen dels cels com la «tenda de Déu».¹¹⁰ La cosmovisió bíblica d'entendre els cels en forma d'una gran volta, anomenada firmament (רָקִיעַ), s'expressa, algunes vegades, amb la imatge d'una gran tenda desplegada de banda a banda del firmament com a hostalatge diví.¹¹¹ Dins aquest context celestial, expressat per les versions gregues i aramees de Nm 24,6, la Setanta arrodoneix la seva traducció quan, en traduir נָחַ, «jardí, hort», utilitza el mot παράδεισος en lloc de fer servir κήπος. De l'evocació bucòlica del text masorètic de Nm 24,6 passem, amb la Setanta, a una argumentació socioteològica, assenyalada pels mots παράδεισος i σκηνή. Els comentaris que la tradició jueva fa sobre Nm 24, 6 situen les imatges del verset en l'àmbit

104. «The formulation in v. 2 reflects an adaptation of Num 24,5-6 LXX, where it is said that the Lord pitched the tents of Jacob» (W. L. LANE, *Hebrews 1-8* [Word Biblical Commentary 47a], Dallas, TX 1991, p. 205).

105. «This verse is based on the LXX version of Num 24,6-7» (G. W. BUCHANAN, *To the Hebrews* [Anchor Bible 36], New York, NY 1972, p. 133).

106. C. SPICQ, *L'Épître aux Hébreux*, II, 235; J. SWETNAM, *The Greater and More Perfect Tent*, 102; F. SCHRÖGER, *Der Verfasser des Hebräerbriefes als Schriftausleger*, 203.

107. «It is a clear verbal allusion» (ELLINGWORTH, *Commentary on Hebrews*, 402).

108. BUCHANAN, *To the Hebrews*, 133-134.

109. R. GHEORGHITA, *The Role of the Septuagint in Hebrews. An Investigation of its Influence with Special Consideration to the Use of Hab 2,3-4 in Heb 10,37-38* (WUNT 60), Tübingen 2003, pp. 82-84.

110. A. Díez MACHO, *Neophyti 1. Targum Palestinense Ms de la Biblioteca Vaticana*, IV. Números, Madrid 1974, p. 232.

111. Vegeu Is 40,22.

celestial, ja sigui com un paradís en el cas «d'àloes plantats en el jardí de l'Edén», com dels cels com a «tenda on habita Déu». Creiem que, més enllà del paral·lelisme textual amb Nombres, He 8,2 respira els aires plenament celestials que la tradició jueva expressa quan interpreta Nm 24,6.¹¹²

4. EL SANTUARI CELESTIAL I LA TENDA VERITABLE EN HEBREUS

4.1. Casa (οἶκος) com a metàfora de l'àmbit diví¹¹³

L'autor d'Hebreus, en el seu desplegament d'imatges i conceptes veterotestamentaris, parla de «casa» (οἶκος) en un sentit metafòric, i cedeix a la paraula «tenda» (σκηνή) la centralitat conceptual d'un espai cùltic o d'un lloc de residència. Trobem οἶκος repetidament en He 3,1-6 (5x) com la imatge de referència per a construir —mai més ben dit— una síntesi de teologia judeocristiana on apareixen, per ordre de importància, Déu, Jesús i Moisès. Fonamentant-se en Nm LXX 12,7 s'afirma, dues vegades (He 3,2.5), que Moisès és digne de confiança en «la casa de Déu» (τῷ οἴκῳ αὐτοῦ). Aquesta repetició, en pocs versets de diferència, és intencionada i serveix per a subratllar el lloc de privilegi assolit per Moisès en la casa de Déu, de la qual, continua explicant, Jesús és el fill i, per dret adquirit, posat al capdavant «de la seva casa» (τὸν οἶκον αὐτοῦ). És evident que l'autor d'Hebreus està jugant, un cop més, i com només ell sap fer, amb els mots. Aquí ho fa amb el concepte *casa*. En He 3,3 subratlla el grau superior de glòria merescut per Jesús davant Moisès, perquè ell «ha construït una casa» (τοῦ οἴκου ὁ κατασκεύασας αὐτόν); una casa que, segons He 3,6, «som nosaltres» (οὗ οἶκός ἐσμεν ἡμεῖς), i de la qual, com introdueix en 3,6, ell ha estat posat al capdavant (ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ). Té una certa dificultat, si seguim una lògica arquitectònica, de voler construir una casa dins una altra, tal com diu He 3,1-6, però la metàfora de l'autor d'Hebreus és, teològicament parlant, definitiva: dins la casa de Déu, on Moisès té un lloc destacat, Jesús ha edificat una nova casa, que som nosaltres. Per a marcar les diferències teològiques —però sempre dins la casa de Déu— s'especifica que Jesús és el fill i que Moisès és un servent fidel. La teologia judeocristiana desplegada aquí per l'autor d'Hebreus ubica en la mateixa casa Jesús i Moisès, però

112. «The Author's [of Hebrews] allusive language and thought is supported by the particular form of the Num 24,6 LXX and not its Hebrew equivalent» (GHEORGHITA, *The Role of the Septuagint in Hebrews*, 84).

113. El mot οἶκος apareix a Hebreus 11 vegades, de les quals només tres es refereixen a l'àmbit terrenal: el casal d'Israel i el casal de Judà (He 8,8.10) i el llinatge de Noè (He 11,7).

també vol deixar ben clara l'omnipotència divina quan afirma, en He 3,4, que el constructor de tot és Déu (δὲ πάντα κατασκευάσας θεός).

També apareix οἶκος en He 10,21, on ja no es parla de Jesús, sinó del Crist mort i glorificat, que actua com a gran sacerdot (ιερέα μέγαν) i que ha estat posat al capdavant, no sols de la seva casa que «som nosaltres», sinó també de tota «la casa de Déu» (ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ).

4.2. *El santuari terrenal (τὰ ἅγια) i el santuari celestial (τῶν ἁγίων)*

El mot οἶκος apareix en Hebreus sense crear cap interferència amb l'ús sovintejat del mot σκηνή, malgrat que tots dos fan referència a un habitatge. No passa el mateix amb ἅγια que, referint-se al santuari com a espai còltic, sí que crea més confusions.¹¹⁴ En primer lloc, constatem que en Hebreus l'adjectiu «sant» (ἅγιος) apareix en plural per a referir-se, habitualment, a la comunitat: en He 3,1 s'adreça als «germans sants» (ἀδελφοὶ ἅγιοι), en He 6,10 al·ludeix al «poble sant» (τοῖς ἁγίοις), en He 13,24 parla de «tots els sants» (πάντας τοὺς ἁγίους).

L'autor de la carta als Hebreus desplega, en el capítol novè, una comparança entre el santuari terrenal, expressat amb el mot ἅγια, i el santuari celestial expressat per τῶν ἁγίων. El mot ἅγια apareix per primer cop en He 9,1 i, per a evitar confusions, s'especifica que es tracta del «santuari terrenal» (ἅγιον κοσμικόν), l'espai específic on materialitzar, en forma de culte, la primera aliança. Seguidament apareix ἅγια per a donar nom propi a les dues estances del santuari (Ἄγια en 9,2; Ἄγια Ἀγίων en 9,3). També s'utilitza ἅγια per a referir-se, d'una manera genèrica, a l'edifici còltic on els sacerdots entren a exercir el seu ministeri (He 9,12.24.25 i He 13,11).

Aquest santuari terrenal, com s'especifica en He 8,5, només és una «imitació» (τύπον) del santuari celestial, que és on el Crist desenvolupa, segons He 8,2, el seu ministeri (τῶν ἁγίων λειτουργός). Un santuari celestial on, segons He 9,8, el camí d'accés (τὴν τῶν ἁγίων ὁδόν) no està plenament definit per la significativitat del vigent santuari terrenal. Un santuari celestial on, segons He 10,19, tenim plena confiança d'entrar-hi (τὴν εἴσοδον τῶν ἁγίων) gràcies a la sang de Jesucrist (ἐν τῷ αἵματι Ἰησοῦ).

En definitiva, l'autor d'Hebreus utilitza ἅγιος per a qualificar el santuari terrenal i el santuari celestial, però, per a ressaltar les diferències entre ambdós, el santuari terrenal és anomenat τὰ ἅγια i el santuari celestial és anomenat τῶν ἁγίων.

114. «The translation of *ta hagia* and its relation to the "genuine tent" is a bit more difficult» (JOHNSON, *Hebrews. A Commentary*, 199).

4.3. *El santuari celestial i el santuari terrenal en el judaisme hel·lenístic alexandrí*

La correspondència entre el santuari terrenal i el santuari celestial es remunta al judaisme postexílic,¹¹⁵ correspondència que és expressada i ampliada, posteriorment, en l'anomenada literatura intertestamentària.¹¹⁶ Centrant-nos en el judaisme hel·lenístic alexandrí i sense pretendre ser exhaustius mencionem, a tall d'exemple, alguns textos que ajuden a contextualitzar les referències que fa Hebreus.¹¹⁷

Mencionem, en primer lloc, el Llibre de la Saviesa, on Salomó, en actitud de pregària diu, entre altres coses (Sv 9,8):

Tu m'has ordenat que t'edifiqui un temple a la teva muntanya santa, un altar a la ciutat on has posat el teu tabernacle (θυσιαστήριον), fet segons el model del tabernacle sant (μίμημα σκηνῆς ἁγίας)¹¹⁸ que havies preparat des d'un principi (ἦν προητοιμάσας ἀπ' ἀρχῆς).¹¹⁹

La correspondència del tabernacle terrenal (θυσιαστήριον) amb la tenda santa celestial (σκηνῆς ἁγίας) és evident, com també ho és la dependència de la construcció humana respecte al model diví.¹²⁰ Saviesa visualitza, segons aquest verset, una construcció dins l'àmbit celestial dedicada específicament al culte, visualitza un santuari celestial.

Filó d'Alexandria ens ofereix, atès el seu pensament platònic, un ampli ventall de correspondències entre l'àmbit terrenal i l'àmbit celestial,¹²¹ que

115. «Nel giudaismo del postesilio è proprio questa realtà celeste che è ritenuta modello, garanzia e sostegno di quella terrestre. Da qui nasce l'idea di "corrispondenza" fra tempio celeste e tempio terrestre» (BISSOLI, *Il Tempio nella letteratura giudaica e neotestamentaria*, 189).

116. BISSOLI, *Il Tempio nella letteratura giudaica e neotestamentaria*, 106.

117. Sobre el rerefons alexandrí d'Hebreus, vegeu «The Alexandrian Jewish Background to the Epistle to the Hebrews», en S. G. SOWERS, *The Hermeneutics of Philo and Hebrews. A Comparison of the Interpretation of the Old Testament in Philo Judaeos and the Epistle to the Hebrews* (Basel Studies of Theology 1), Zürich 1965, pp. 64-74; C. SPICQ, «Alexandrinismes dans l'Épître aux Hébreux», *Révue Biblique* 58 (1951) 481-502.

118. Destaquem el paral·lel sapiencial de Sir 24,10 on es cita també la «tenda santa» (σκηνῆ ἁγία), lloc on la Saviesa divina desplega la seva activitat: «A la tenda santa (ἐν σκηνῇ ἁγίᾳ), davant d'ell, oficiava (ἐνώπιον αὐτοῦ ἐλετούργησα); per això m'he establert a la muntanya de Sió.»

119. Vegeu l'exegesi detallada de Sv 9,8 en BISSOLI, *Il Tempio nella letteratura giudaica e neotestamentaria*, 61-69.

120. «Dans les milieux sapientiaux on fera un pas de plus: Sag 9,8 envisage le Temple et l'autel comme l'image de la tente sacrée que Dieu a préparée dès l'origine. Le Temple n'est donc qu'une copie d'un sanctuaire présent au ciel depuis la fondation du monde» (F. MANN, «La prière d'Israël à l'heure de Jésus», *Analecta Studium Biblicum Franciscanum* 22 [1986], p. 53).

121. Vegeu BISSOLI, *Il Tempio nella letteratura giudaica e neotestamentaria*, 69-75.

és el mateix que referir-se al món material i al món de les idees.¹²² Començant al·legòricament el Pentateuc, concretament Ex 15,17 (*Plant.* 50),¹²³ s'hi besllumen ressonàncies que transporten a Hebreus:

El món és l'afaiçonada i preparada casa perceptible de Déu (τὸ τὸν κόσμον εὐτρεπή καὶ ἔτοιμον αἰσθητὸν οἶκον εἶναι θεοῦ), que ha estat construïda i que no és increada (τὸ κατεργάσθαι καὶ μὴ ἀγένητον εἶναι), com pensen alguns (ὥς ᾤθησάν τινες). El santuari (τὸ ἅγιον) com a reflex de les coses santes (οἷον ἁγίων ἀπαύγασμα), és una còpia segons l'arquetip (μύμημα ἀρχέτυπου), ja que aquestes coses belles als sentits externs són, per a l'intel·lecte, models de la bellesa. L'expressió «fou preparat per les mans de Déu» (ἡτοιμάσθαι ὑπὸ χειρῶν θεοῦ) significa que fou fet amb els seus poders creadors (τῶν κοσμοποιῶν αὐτοῦ δυνάμεων).

Comentant Ex 25,9¹²⁴ (Mos II, 74-76), Filó explica com Moisès edificà la tenda del trobament:

Decidí de construir la tenda, obra sacratíssima (σκηνὴν οὖν, ἔργον ἱερώτατον, δημῷ ὑργεῖν ἔδοξεν): el model original a executar (τύπος τοῦ παραδείγματος) fou imprès en la ment de Moisès de forma immaterial (ἐνεσφραγίζετο τῇ διανοίᾳ τοῦ προφήτου), per ser fixat materialment per obra de l'artesà constructor, d'una manera semblant a l'original (τὸν τύπον ἐδημιουργεῖτο).

Flavi Josep, malgrat la distància física amb el judaisme alexandrí,¹²⁵ explica la significativitat del santuari terrenal amb un llenguatge judeohelenístic suggerent i reivindicatiu:¹²⁶

Si algú es fixa en la construcció del tabernacle (τῆς σκηνῆς κατανοήσειε τὴν πῆξιν), si dóna un cop d'ull als guarniments del sacerdot, i a aquells objectes que utilitzem per a portar a terme el nostre culte sagrat, s'adonarà que el nostre legis-

122. Bissoli fa una bella síntesi dient: «Dio, infatti, è artefice del mondo (Leg III, 99) e nei suoi confronti è sempre providente (Opif 170-172). Se tutto il mondo è tempio, ossia spazio sacro (τὸ ἱερὸν), il santuario (ὁ ναός) è il cielo, la "parte più pura dell'essenza delle cose", che ha come sacerdoti "anime incorporate, pure intelligenze, gli angeli" e come offerte votive gli astri (Spec I,66)» (BISSOLI, *Il Tempio nella letteratura giudaica e neotestamentaria*, 72).

123. Ex 15,17: «Fes-lo entrar a la muntanya; implanta'l, Senyor, a la teva heretat, al lloc que has preparat per a residir-hi, al santuari que han bastit les teves mans.»

124. Èxode 25,9: «El lloc on haig d'habitar i tots els seus objectes sagrats, feu-los en tot igual al model que et mostraré.»

125. «The Wisdom of Salomon and the works of Philo were written in Egypt; Josephus spent much of his life in Palestine and wrote his Antiquities in Rome. Despite certain differences in setting, however, these sources contain interpretations of the tabernacle that are often closely related» (KOESTER, *The Dwelling of God*, 58-59).

126. Vegeu BISSOLI, *Il Tempio nella letteratura giudaica e neotestamentaria*, 69.

lador era un home diví (θεῖον ἄνδρα) i que nosaltres som injustament reprovats pels altres; però si algú mira, sense prejudicis i assenyadament, aquestes coses s'adonarà que totes elles van ser fetes com una imitació i una representació (πομίμησιν καὶ διατύπωσιν) de l'univers" (Ant. III, 180).

No podem homogeneïtzar el pensament judeohel·lenístic alexandrí que, innegablement, rebria influències palestines i on cada autor reflecteix les seves peculiaritats, sempre enriquidores. Saviesa visualitza un santuari celestial,¹²⁷ però Filó i Flavi Josep, llunyans geogràficament però pròxims literàriament l'un de l'altre, donen al temple una significativitat universal,¹²⁸ amb la particularitat que Filó hi afegeix una simbologia moral.¹²⁹ Sense entrar en el debat del rerefons platònic que poden tenir les referències d'Hebreus sobre el santuari celestial citem Goppelt, el qual, amb una sobirana lucidesa, diu que això no és significatiu. Goppelt puntualitza dient que l'essencial de la comparança que fa Hebreus no és entre el santuari terrenal i el santuari celestial, sinó entre el servei sacerdotal de la primera aliança en el passat i el servei sacerdotal de la nova aliança en el present. Per tancar el tema afegeix que, en Hebreus i en tot el Nou Testament, «celestial» significa un contacte més directe amb Déu. L'activitat sacerdotal de Jesús no és millor en si, sinó que és més propera a Déu, i d'aquí en surten tots els seus immillorables beneficis.¹³⁰

4.4. El cel, lloc d'estada de Jesús

L'autor d'Hebreus desplega, al llarg de l'escrit, arguments de tot tipus sobre la divinitat de Jesús glorificat a la dreta de Déu. El cel és, ara, el seu àmbit, on exerceix les funcions de gran sacerdot.¹³¹ Al llarg de l'escrit s'insisteix, repetidament, en l'actual *Sitz im Leben* celestial del Crist:

He 4,14: «Tenim, doncs, el gran sacerdot que ha travessat els cels (διεληλυθότα τοὺς οὐρανούς), Jesús, el fill de Déu; professem la nostra fe.»

127. «The book of Wisdom of Salomon outlines the cosmic significance of Jewish existence» (P. BORG, *Early Christianity and Hellenistic Judaism*, Edinburgh 1996, p. 98).

128. G. W. MACRAE, «Heavenly Temple and Eschatology in the Letter to the Hebrews», *Semeia* 12 (1978) 179-199, p. 184.

129. BISSOLI, *Il Tempio nella letteratura giudaica e neotestamentaria*, 189.

130. L. GOPPELT, *Typos. The Typological Interpretation of the Old Testament in the New*, Grand Rapids, MI 1982, p. 167.

131. «Il est envisagé comme le ministre d'un culte divin, décrit sur le type du culte israélite, mais transposé au ciel» (SPICQ, *L'Épître aux Hébreux*, II, 231).

He 7,26: «Ens calia un sacerdot així, just, innocent, sense taca, separat dels pecadors i posat més amunt dels cels (ψηλότερος τῶν οὐρανῶν γειόμενος).»

He 8,1: «El punt central del nostre discurs és que tenim un tal gran sacerdot, assegut a la dreta del tron de la majestat divina, en els cels (ἐν τοῖς οὐρανοῖς).»

He 9,24: «Crist no ha entrat en un santuari fet per mans humanes, còpia del veritable, sinó que ell ha entrat en el cel (ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανόν), on ara, davant el rostre de Déu, intercedeix per nosaltres.»

He 12,25-26: «Mireu de no refusar qui ens parla! Si aquells no es van escapar, quan els parlava des de la terra, rebutjant les instruccions divines, molt menys nosaltres si la rebutgem quan ve dels cels (ἀπ' οὐρανῶν ἀποστρέφόμενοι). Aleshores la seva veu féu tremolar la terra, però ara ha promès: encara jo faré tremolar no sols la terra sinó també el cel (ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανόν).»

Aquests versets parlen per si mateixos i exposen, sense por de la repetició, la divinitat de Jesús, la seva glorificació, la seva immediatesa i proximitat amb Déu, el seu poder i les seves capacitats intercessores.

4.5. *L'anhel celestial en Hebreus*

L'autor d'Hebreus, amb la seva brillant exposició teològica no pretén, únicament, puntualitzar els temes cristològics que són objecte de debat comunitari, i també d'enfrontaments, entre els destinataris del seu escrit. La teologia d'alta volada que reflecteix l'escrit vol ser un estímul perquè la comunitat tingui, també, aspiracions d'alta volada. Si Jesús ha assolit el cel amb l'ofrena de la seva sang, la comunitat també ha d'anhelar el cel malgrat calgui, si és necessari, vessar la pròpia sang com a ofrena per a aconseguir-ho. Formar part de la comunitat permet, d'antuvi, assaborir i compartir aquest anhel celestial no mancat —com desprèn l'escrit d'Hebreus— de desconcerts, defalliments, confusions, enfrontaments, i abandonaments.¹³²

He 3,1 pretén encoratjar la comunitat després d'explicar, en els versets precedents (2,16-18), l'itinerari celestial de Jesús. Els destinataris són exhortats a centrar-se en la figura de Jesús a fi de poder perseverar en la vocació celestial que han obtingut gràcies a ell: «Germans sants, partícips d'una crida celestial (κλήσεως ἐπουρανίου μέτοχοι), contempleu l'apòstol i gran sacerdot de la fe que professem, Jesús.»

132. Vegeu CERVERA, *Esau el rebutjat de la comunitat*, 69-70.

El seguiment de Jesús i el fet de formar part de la nova comunitat atorga, segons He 3,1, la capacitat de gaudir, teològicament i existencialment, del cel. Tal gaudi mereix, per justícia, ser valorat convenientment. Amb aquesta intenció l'autor d'Hebreus apuja, en alguns moments, el to del seu discurs, passant de l'exhortació a l'amenaça. Els dons celestials obtinguts no es poden menystenir, ni menys encara, no es pot jugar amb ells. Per això He 6,4-6 reflecteix una posició inflexible vers aquells membres de la comunitat que han abandonat la fe i la comunitat d'una manera conflictiva i, després, pretenen tornar. Evocant el devesall de dons rebuts, aquests versets ens diuen, en definitiva, que no es pot pujar al cel i després voler-ne baixar, o millor dit, no es pot, un cop experimentat el cel en profunditat, rebutjar-lo: «És impossible... un cop il·luminats, i tastat el do celestial (τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου), participat en l'efusió de l'Esperit Sant...» (He 6,4-6).

Dins l'estira-i-arronsa entre l'àmbit celestial i l'àmbit terrenal apareix, lògicament, la dimensió cùltica, que desplega el rol de mediadora entre ambdós àmbits. Per això cal fer puntualitzacions sobre l'espai cùltic del temple, que és, segons He 8,5, «una còpia i una ombra del celestial» (λατρεύουσιν τῶν ἐπουρανίων). Si l'espai cùltic terrenal és una còpia i una imitació del celestial, les funcions que en ell es duguin a terme seran, també, de capacitat limitada, com és el cas de l'activitat sacrificial: «Per tant, si necessàriament pel que són còpies de les coses celestials (ποδείγματα τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς) cal ser purificat així, les mateixes coses celestials (αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια) necessiten sacrificis millors» (He 9,23). Això és un rotund i definitiu argument que dóna l'autor d'Hebreus a favor de la inqüestionable validesa de la mort de Jesús, entesa teològicament com un sacrifici únic i de valor perpetu.

He 11,13-16 és una primera recapitulació de l'elenc de personatges històrics iniciat en He 11,1 els quals, en virtut de la seva fe, esdevenen uns referents dignes de confiança i d'imitació per a la comunitat. Aquests predecessors en la fe, anhelaven una «pàtria» (πατρίδα), no terrenal sinó celestial (He 11,16): «anhelaven de trobar-ne una de millor, la del cel» (νῦν δὲ κρείττονος ὀρέγονται, τοῦτ' ἔστιν ἐπουρανίου). L'autor d'Hebreus intenta desvetllar en els seus destinataris aquest anhel celestial amb diferents arguments teològics, un anhel que esdevé un autèntic tast per als qui valoren adequadament la figura de Jesús i els accessos existencials que s'obren a la comunitat que s'aplega al seu voltant (He 12,22): «Però vosaltres us heu acostat a la muntanya de Sió, a la ciutat del Déu vivent, a la Jerusalem celestial (Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ), a miríades d'àngels, a l'aplec festiu.»

4.6. *El cel, santuari i tenda de Déu*

El verset objecte del nostre estudi (He 8,2), ajuntat amb el verset precedent (He 8,1), formen una unitat de tons marcadament celestials que ens ajuda a entendre, amb més perspectiva, el que hem anat desenvolupant al llarg d'aquest article. Fent la conclusió final, afirmem que «la tenda veritable» (τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς) mencionada en He 8,2 no és un temple celestial, ni un santuari, ni una construcció celestial. Es tracta del mateix cel, indefinit, indeterminat, inabastable, inaccessible, i en forma de tenda.¹³³ Allí hi ha entrat el Crist de la mateixa manera que el gran sacerdot entra al santuari: amb una ofrena de sang (la pròpia), amb una consciència clara d'intercessió pel poble, amb una total reverència vers Déu omnipotent i omnipresent.¹³⁴ Per a un judeocristià hel·lenista σκηνή podia referir-se a diverses coses (una tenda, la tenda del trobament, un lloc còltic, el temple); per això calia afegir-hi l'adjectiu «veritable» a fi d'evitar confusions.¹³⁵ La «tenda veritable» en Hebreus fa referència al cel *in genere*, tal com ho expressen, també, la teologia de la Setanta, Filó, Flavi Josep i els targums.

Quan He 8,2 es refereix al «ministre del santuari» (τῶν ἀγίων λειτουργός) deduíem que al darrere hi ha la visió apocalíptica del santuari celestial entès com un lloc de culte. Quan, tot seguit, He 8,2 diu «i de la tenda veritable» (καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς) deduíem una visió universal del cel entès com la tenda on habita la divinitat. Són nombrosos els comentaristes d'Hebreus que associen el «santuari» amb «la tenda veritable» dient que formen una hendíadis. Nosaltres especifiquem que formen una hendíadis teològica on, l'autor d'Hebreus, fusiona una teologia apocalíptica de tall eminentment jueu amb una teologia influenciada per aires hel·lenistes positivament assumits per la tradició jueva.¹³⁶ És innegable que τῶν ἀγίων i τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς fan referència a l'àmbit celestial, però τῶν ἀγίων expressa una

133. Spicq fa referència a Is 42,5 que parla dels cels creats per Déu en forma de tenda (תִּבְנֶה). Diu que es pot identificar la tenda veritable amb el cel, però afegeix que en realitat aquest santuari és Déu mateix, on resideix, viu i oficia el sacerdot Sobirà (vegeu SPICQ, *L'Épître aux Hébreux*, II, 235).

134. «The language of "passing through" and "behind the veil", however, has anticipated the great imaginative leap of this composition: picturing heaven as the true sanctuary. The logic is impeccable. If what defines a sanctuary is the presence of God, where God essentially and eternally exists must be the real "holy place". All of the subsequent argument flows from this simple imaginative premise» (JOHNSON, *Hebrews. A Commentary*, 198).

135. «Heavenly realities are ἀληθινά» (C. K. BARRET, «The Eschatology of the Epistle to the Hebrews», en W. D. DAVIES – D. DAUBE, *The Background of the New Testament and its Eschatology*, Cambridge 1956, pp. 363-393, p. 385).

136. MACRAE, *Heavenly Temple and Eschatology in the Letter to the Hebrews*, 186-188.

celestialitat més entenedora per als qui són més propers geogràficament a Jerusalem i al seu temple, mentre que τῆς σκηνης τῆς ἀληθινης expressa una celestialitat més d'acord amb els qui viuen més allunyats d'aquest espai geogràfic i teològic.¹³⁷

Aquesta proposta creiem que posa ordre a la gran varietat d'opinions sobre el rerefons, no sols d'aquest verset, sinó dels altres versets que fan referència al «santuari» i a la «tenda del cel». MacRae diferencia, d'una manera ordenada i clara, la noció apocalíptica del temple en el cel (He 8,1-5; 9,11-12) de la noció hel·lenística del temple com a estructura de l'univers (He 9,24; 10,19-20).¹³⁸ Creiem encertada i coherent aquesta aproximació que nosaltres gosem perfilar una mica més dient que He 8,2 conté les dues nocions, la primera expressada amb τῶν ἁγίων i la segona expressada amb τῆς σκηνης τῆς ἀληθινης. Es tracta, en definitiva, de dues tradicions que conviuen, si més no literàriament, en He 8,2: una tradició judeopalestinenca que visualitza un santuari en el cel i una tradició judeohel·lenista que visualitza el cel com la tenda on habita Déu.

Jordi CERVERA I VALLS
Cardenal Vives i Tutó, 2
08034 BARCELONA
CATALONIA (Spain)
E-mail: jordicaputxi@gmail.com

(acabat en data 15.04.2008)

SUMMARY

The Greek word σκηνη, is a deliberate agglutination in the Septuagint of the Hebrew words אֹהֶל «tent» מִשְׁכָּן, «tabernacle» and שֹׁכֵן, «shelter», bringing together in a single word the historical and cultural identity of the people of Israel. The word skhnh is used little in the NT outside a Judeo-Christian context and with cultic associations. It is found most frequently in the Epistle

137. Semblantment diu Koester: «The Epistle to the Hebrews was written by a Christian author for Christian readers, but de discussion of the tabernacle presupposes a knowledge of first-century Jewish traditions, especially in their Egyptian forms» (KOESTER, *The Dwelling of God*, 181).

138. Semblantment diu Tomson: «La lettre aux Hébreux, ainsi nommée, réunit, dans le cadre de l'interprétation christologique allégorique, des tournures d'esprit platonisantes et des formes de pensée apocalyptiques, qui jouissaient toutes deux d'une large reconnaissance dans le judaïsme d'alors» (P. TOMSON, *Jésus et les auteurs du Nouveau Testament dans leur relation au judaïsme*, Paris 2003, p. 382).

to the Hebrews (ten out of the twenty occurrences), where it refers equally to the pre-existent sanctuary (Heb. 8.5b), the present Temple (Heb. 8.5a; 9.6; 13.10b), the tabernacle in the desert (Heb. 9.2-3,21) and the heavenly sanctuary (Heb. 8.2; 9.8,11;13.10a). Focusing on Heb. 8.2, it can be seen that the reference draws on the Septuagint and the targum to Num. 24.6 where the heavens are presented as the tent of God. Consequently, when Heb. 8.2 refers to 'the true tabernacle' (σκηνης της ἀληθινης) it does not mean some sanctuary or heavenly construction but heaven itself, undefined, indeterminate, limitless, inaccessible, and spread out like a tent. The 'true tabernacle' and 'the sanctuary' (τῶν ἁγίων), already referred to, form a theological hendiadys whereby the author combines a Judeo-Palestinian tradition that envisions a sanctuary in the heavens (τῶν ἁγίων) with a Judeo-Hellenistic tradition that envisions the heavens as the tent where God dwells (σκηνης της ἀληθινης).